

alamadan Merv'e geri döner. Haccac bunu başarısızlık olarak kabul eder ve Buhara'yı mutlaka alması için Kuteybe'ye emir verir. Kuteybe büyük bir hazırlık yaparak bir yıl sonra yenden Buhara'yı kuşatır. Türkler direnir ve Kuteybe başarılı olamaz, ordusu dağılmaya başlar. Bunun üzerine Kuteybe her bir Türk başı için askerlerine 100 dirhem vaad eder.

Para hırsı ile gayrete gelen Araplar şehri istila ederler. Bütün direnen Türkler kılıçtan geçirilerek tam bir katliam yapılır. Araplar Türk kadınlarına tecavüz ederler, beğendikleri kadınları ya cariye olarak kullanmak yada köle pazarında satmak üzere alıkoymazlar. Erkeklerden de binlerce kişiyi köle olarak satmak üzere beraberlerinde götürürler. Araplardan oluşan yeni bir idari kurumlaşma yapılır. Diğer beyliklerden tepkiler gelmeye başlayınca da, Buhara yöneticisi Kibac Hatun'un oğlu Tuğ Şad kukla hükümdar yapılır. Tuğ Şad tarihe hain bir işbirlikçi olarak geçer.

Daha sonrada Müslüman olarak oğluna da, efendisi Kuteybe'nin adını vererek bağlılığını kanıtlar. Etkili bir işgal yapmak isteyen Kuteybe bunun için öncelikle yerli halkı İslamlaştırmaya başlar. Buhara halkı önceleri Müslüman olmuş gibi görünseler de bu dini kabul etmek istemezler. Kuteybe Türklerin aslında Müslüman olmadıklarını, evlerinde İslami kuralları tatbik etmediklerini anlar ve yeni bir yöntem geliştirir. Bu yönetime göre Türkler evlerini Araplarla paylaşmak zorunda bırakılırlar ve bu şekilde bire bir kontrol altına alınırlar. İslami kurallara uymayanlar ise ağır cezalara uğratılırlar.

Kuteybe'nin bu zorlamaları karşısında, halktan bazı direnişçiler çıkar. Gizlice silahlanırlar. Bu durum karşısında Araplar camiye dahi silahsız gidemez olurlar. Kuteybe baskıları arttırır, kendi aralarında örgütlenen Türkleri yakalattırıp öldürtür. Bu arada yeni vergi yasaları getirir. Yerli halk, halifeye yılda 200 bin dirhem, Horasan valisi Haccac'a da 10 bin dirhem vergi ödemeye mecbur bırakılır. Bunun dışında Arap askerlerinin atlarına yem

temin etmeye, oraya getirilip yerleştirilen Arap ailelerine odun temin etmeye ve onlara tahsis edilen arazilerde çalışmaya mecbur bırakılırlar. Kadınlar, kızlar Araplara cariye yapılırlar.

Buhara Türkleri bu yıllarda dünyadaki çok az milletin yaşadığı vahşeti ve ızdırabı yaşar. Kuteybe'nin getirip Türk evlerine yerleştirdiği Araplar, Türklerin o zamana kadar yaptıkları bütün birikimlerinin üzerine konarlar, Türklerin tarlalarını alır ve Türkleri o tarlalarda çalıştırır. Arapları Türklerin sırtından geçimlerini sağlayacak ortamı yaratmıştır. Cuma namazı zorunlu hale getirilir, ancak Türkler buna uymaz. Bunun üzerine Kuteybe, namaza gelenlere 2 dirhem vaad ederek önce yoksullar üzerinde İslamın etkili olmasına çalışır. Bu uygulama nispeten başarılı olur. Yoksul halktan para için camiye gidenler olur.

Buhara'da olanlar diğer Türk beyliklerinde de etkilerini gösterir. Aynı şeylerin kendi başlarına geleceğinden korkarlar. Sogud (Soğd) beyi Neyzek Tarkan şehrinin yıkıma uğramaması için Kuteybe ile anlaşmak zorunda kalır. Bu anlaşmaya göre Neyzek Tarkan haraç verecek ve tarafsız kalacaktır. Ancak bu tarafsız kalmalar ve Türklerin birleşememeleri Arapların işlerini kolaylaştırmış ve Türk beyliklerini istedikleri gibi istila edip talan etmişlerdir. İlk olarak saldırıya uğrayan Kibac Hatun'a diğer beyliklerden yardım gelmeyince, o yardımı esirgeyenler aynı âkibete uğramışlardır.

Türklerin organize olamamaları Araplar tarafından istila edilmelerini kolaylaştırmıştır. Neyzek Tarkan daha sonra Kuteybe ile yaptığı anlaşmada hatalı olduğunu ve bu anlaşmanın kendisine hiçbir güvence getirmeyeceği gibi diğer Türk beylerine de ihanet etmiş olacağını anlar. Toharistan'a dönerek bütün Türk beyliklerine birer mektup yazar ve onları ortak bir direnişe girmeleri için uyarmaya çalışır. İlk olumlu yanıt Talkan beyi Seherk'den gelir.

Neyzek Tarkan'ın planlarını öğrenen Kuteybe, buna karşılık Belh şehrinde hazırlık yaparak, baharda büyük bir ordu ile Talkan şehrine doğru yürür. O ana kadar bir direniş hazırlığı yapmayan Talkan şehri beyi Sehrek, Kuteybe'nin gelişinden önce şehri terkeder. Şehre hiç savaşımadan giren Kuteybe'nin adamları şehirde eli kılıç tutabilen ne kadar erkek varsa hepsini kılıçtan geçirir. Bu katliam o zamana kadar yapılanların en büyüğüdür.

Kuteybe bu katliamı diğer beyliklere ibret olması için yapar. Kuteybe'nin askerleri öldürebildikleri kadar öldürürler, geri kalanları da Talkan yolu üzerindeki ağaçlara asarlar. Bu yolun 4 fersah (24 Km) mesafelik bölümü Türklerin ağaçlara asılan cesetleri ile doludur. Talkan katliamı tarihe, Arapların o güne kadar yaptıkları katliamların en büyüğü olarak geçmiştir. Halk, Müslüman Araplarla savaşımadığı halde, Kuteybe ve askerleri sırf diğerlerine örnek olsun diye 40 bin kişiyi kılıçtan geçirmiş, ağaçlara asmıştır.

Kuteybe, Talkan katliamından sonra Suman'a girer. Erkeklerin pek çoğunu öldürterek, kadınlarını ve kızlarını cariyeye alarak alır. Daha sonra Kes ve Nesef'de aynı şeyleri yapar. Erkekler öldürülür, Türk kadın ve kızları utanç verici bir şekilde Araplara cariyeye olurlar. Daha sonra Faryab'a yönelir ve Faryab'ın teslim olmasını ister. Faryab halkı başlarına gelecekleri bildiklerinden teslim olmaya yanaşmaz. Erkekleri dövüşerek ölürler. Bütün şehir yakılır. Araplar bu şehre yakılmış şehir anlamında "Muh-tereka" derler.

Kuteybe, Faryab'dan sonra, Neyzek Tarkan'ın çekildiği kale Bazgis'i kuşatır. 2 ay süreyle devamlı olarak buraya saldırır, ancak bir sonuç elde edemez. Bu arada kış yaklaşır. Kuteybe'nin kışın savaşacak gücü yoktur, ancak kale içindeki Türklerin de yiyecekleri bitmiştir. Her iki tarafta savaşın kendileri için kaybedildiğini düşünür.

Kuteybe son olarak bir hileye baş vurur. Neyzek Tarkan'ın

yanına Muhammed bin Selim adındaki adamını gönderir. Muhammed ibni Selim, Neyzek Tarkan'ın teslim olması durumunda kendisine hiç bir şekilde zarar gelmeyeceği güvencesini verir. Kalenin açlık içinde olmasından dolayı Neyzek Tarkan'ın Kuteybe'nin teklifini kabul etmesinden başka yapılacak bir şeyi yoktur. Komutanları ile görüşüp teklifi kabul ederler. Silahlarını teslim ederek kaleden çıkarlar.

Neyzek Tarkan kaleden çıkar çıkmaz yakalanır, etrafı hendek açılmış bir çadırda zincire vurulur. Kuteybe bu arada Neyzek Tarkan'ı hemen öldürmez. Haccac'a haber göndererek ne yapacağını sorar. Haccac, " O bir Müslüman düşmanıdır hiç aman vermeden öldür" der. Kuteybe önce Neyzek Tarkan'ın iki oğlunu kendisinin ve toplanan halkın gözü önünde öldürtür. Arkasından 700 kadar Türk savaşçısının başlarını yine Neyzek Tarkan'ın ve halkın gözü önünde kestirir. Neyzek Tarkan'ı da bizzat kendisi öldürtür. Bütün kesilen başlar Haccac'a gönderilir.

Neyzek Tarkan'ın öldürülmesinden sonra, Kuteybe, Aral Gölü'nün altında bulunan Harzem bölgesine yürür. Harzem'de Çaygan ile Havarizat arasında taht kavgası vardır. Kuteybe Çaygan'la işbirliği yapar. Önce Havarizat ile etrafındakileri öldürtür. Arkasından Camhud beyini yenerek 4 bin civarında esir alır. Ancak, daha sonra bunlar Kuteybe'nin emri üzerine öldürülürler. Bu olayı, Ziya Kitapçı İslam Tarihi ve Türkler adlı kitabında şöyle anlatır⁵:

"Bu harplerden birinde, el Taberi'nin bütün tafsilatı ile anlattığına göre, bir defasında Abdurrahman bin Müslim, Kuteybe'ye, 4 bin esirle gelmişti. Kuteybe, Abdurrahman'ın böyle kalabalık Türk esirleri ile geldiğini görünce hemen tahtının çıkarılmasını ve bir meydana kurulmasını istedi. Tahtının üzerine mağruru bir eda ile oturan Kuteybe, bu Türk esirlerinden bin tanesini sağına, bin tanesini soluna, bin tanesini arkasına ve bin tanesini de önüne dizilmelerini söylemiş ve sonrada Arap asker-

lerine dönerek yalın kılıç bu Türklerin kafalarının koparılmasını emretmiştir. Cebbar, zorba, insafsız Arap komutanının etrafının bir anda bu Türklerin kafa, kol ve gövdeleri ile bir kan gölü haline geldiğinden hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. Bu harblerde öldürülen Türklerin haddi hesabı yoktu. Nitekim bu vahşetten adeta gururlanan bir Arap şairi Kaah el-Aşkari şöyle haykırmıştır; “Kazah ve Façfac önlerinde korkudan birbirlerine sarılmış Türkleri öldürdüğünüz geceleri hele bir hatırlayınız. Herkesi kılıçtan geçirdiniz. Yalnızca ata dahi binmeyecek yaşta küçük çocuklar kaldı. Binenler de o hurçın atların sırtında sanki bir yük gibiydiler.”

Harzem’de ayaklanan halk, Kuteybe ile işbirliği yaptığı için Çaygan’ı öldürür. Bunun üzerine, Kuteybe bütün Harzem’i yakıp yıkar, halkı kılıçtan geçirir. Harzemli ünlü Türk bilgini Biruni, Harzem’deki uygarlığın yok edilmesini şu şekilde anlatır; “Kuteybe, her çareye baş vurarak Harzemlilerin yazılı dilini bilenleri, geleneklerini koruyanlarını, bütün bilgileri öldürttü, böylece her şey karanlıklara gömüldü. İslam Harzemlilerin içine girerken, onların tarihi hakkında bilinenleri artık öğrenme olanağı bırakmadı.”

Harzem’i yıktıktan sonra Kuteybe, Samarkent üzerine yürür. Samarkent meliki Gurek, üzerine gelen Müslümanlara karşı diğer Türk Beyliklerinden yardım ister. Taşkent ve Fergana’dan yardım gönderilir, ancak gelen birlikler yolda Kuteybe’nin askerleri tarafından pusuya düşürülerek yok edilirler. Samarkent, kuşatılır. Araplar mancınık ateşi ile saldırırlar. Daha fazla dayanamayacağını anlayan Gurek, Kuteybe ile anlaşmak zorunda kalır. Bu anlaşmaya göre:

- Samarkent Araplara her yıl 2.200.000 altın ödeyecektir.
- Bir kereye mahsus olmak üzere 30.000 Türk gencini esir olarak verecektir.
- Şehirde Cami yapılacaktır.

- Şehirde eli silah tutan kimse dolaşmayacaktır.

- Tapınak ve heykellerdeki tüm mücevherler Kuteybe'ye teslim edilecektir.

Daha sonra Kuteybe, altından yapılan heykelleri erittirerek alır ve Merv'e geri döner. Dönerken kardeşi Abdurrahman bin Muslim'i Semerkant'ın başına vali olarak bırakır. Kuteybe'nin Merv'e dönüşünden sonra, Türkler kendi aralarında işgalci Müslümanlara karşı bir direniş birliği kurarlar. Zaman zaman Ceyhun ırmağını geçerek Araplara pusu kurar ve ciddi zararlar verirler. Haccac, Kuteybe'ye Taşkent ve Fergana'yı işgal etmesi talimatını verir. Kuteybe Taşkent'e gider, ancak başarılı olamaz.

Bu arada Haccac ölür. Halife Velid, Kuteybe'ye Türklerle karşı savaşları sürdürmesini söyler. Kuteybe bu kez Kaşgar'a doğru yola çıkar. Tam Kaşgar'ı kuşatacakken Halife Velid ölür, yerine Süleyman ibni Abdülmelik halife olur. Bu yeni Halife ile arası hiç iyi olmayan Kuteybe Kaşgar seferini yarıda bırakarak ona karşı ayaklanır, ancak kendi komutanları tarafından 11 yakını ile birlikte 716 yılında kafası kesilerek öldürülür. Çünkü Kuteybe'nin komutanları Halifeye karşı gelmek istememişlerdir.

Taberi'nin kendi kaleminden Kuteybe'nin katliamları şöyledir:

"Her kim Türklerden baş getirirse yüz dirhem vereceğim. İmdi müslümanlar bir bir Türklerin başını kesip getirip 100 dirhemi aldılar. Ve Türkleri dağıtıp hesapsız kırdılar ve mübaleğa ile mal ve ganimet alıp yine dönüp Merv'e geldiler. Yaz gelince Kuteybe Horasan şehirlerine nameler gönderip asker topladı. Sonra göçüp Talkan'a vardı. Şehrek ki, Talkan meliki idi. Neyzek'le müttefik idi. Kuteybe'nin geldiğini işitince kaçtı. Kuteybe Talkan'a girdiği vakit hükmetti ki ahalisini kılıçtan geçireler. Ne kadar kırabilirlerse kıralar. Bunun üzerine Kuteybe'nin askeri orada hesapsız adam öldürdü. Rivayet ederler ki 4 fersenk yol

iki taraftan muttasıl ceviz ağacı dallarına adamlar asılmış idi. Oradan göçtü. Mervalarüd'e kondu. Oradaki melik kaçtı. Kuteybe onun da iki oğlunu tuttukta kalan şehrin beyleri itaat edip istikbale geldiler.

Kuteybe dedi: - Vallahi eğer benim ömrümden üç söz söyleyecek kadar zaman kalmış olsa bunu derim ki "Uktuluğu uktuluğu uktuluğu" (Hepsini öldürün, hepsini öldürün, hepsini öldürün). Bunun üzerine Neyzek'i ve oğulları iki kardeşi ki, biri Sol ve biri Osman'dır (doğrusunun Otman olması gerekiyor). Ve yine o kendisi ile mahsur olanların hepsini öldürdüler. Hepsini 700 adam idi. Buyurdu başlarını kesip Haccac'a gönderdiler. Kuteybe deve palanı (semeri) demek olur. Ganimet malının beşte birini Haccac'a gönderip Semerkant'ın fethini de ilan etti. Haccac da bu haberi işitip sevindi. Kuteybe tekrar Merv'e döndü. Kardeşi Abdullah'ı Semerkant'a emir yaptı. Askerlerinin bir miktarını onun yanında bıraktı ve lüzumu kadar harp aleti verip, Abdullah'a dedi: Kafirlerden hiç kimseyi Semerkant'a girmeye bırakma, ancak eline bir parça balçık ver ve o balçıgın üzerine mühür vur.

Havarizem melikinin adı Çaygan idi. Ondan küçük Havarizad adlı bir kardeşi vardı. Çaygan'ın üzerine galebe etmiş idi ve onun bütün işini tutmuş idi. İşitse ki Çaygan'ın eline güzel bir cariye girmiş, yahut bir nefis bir kumaş almış derhal adam gönderip aldırırdı. Yine işitse ki bir kişinin güzel kızı var yahut güzel bir avreti var derhal mecal vermez, çekip alırdı. Hiç kimse men edemezdi. Ve Çaygan'a ondan şikayet etseler ben ona bir şey diyemem, derdi. Çaygan da onun elinden bunalmış idi. Bu işi bu şekilde uzatınca Çaygan'ın tahammül etmeye takatı kalmadı. El altından Kuteybe'ye adam gönderdi. Havarizem şehirlerinden üç şehrin kilitlerini bile gönderdi.

Ve Kuteybe'ye dedi: Havarizem'e gelip kardeşimi öldürtürsen her ne dilersen vereyim, dedi. Lakin bu haberi hiç kimseye bildirmedim. Bu haber Kuteybe'ye ulaşınca gaza vakti idi. Kuteybe

kavmine Segat gazasına varırız diye bildirdi. Çaygan'ın adamını geri gönderdi. Havarizad'e haber verdiler ki Kuteybe Segad'a gazaya gider. O da gayet sevindi. Ve kavmine bildirdi ki bu yıl cenkten eminsiniz, zira Kuteybe segad'a gidirmiş. Ve bizde iş'e meşkul olalım dedi. Bilmedi ki Kuteybe kendi üzerine gelir. Bu esnada Kuteybe ansızın bin atlı ile Medinet-ül Fil ki Havarizem'in ulu ve muazzam şehridir. Zira Havarizem ülkesi üç şehirdir. Ondan ulusu yoktur.

Kuteybe çıkıp geldi. Havarizem halkı Kuteybe'yi görüp korkular. Kuteybe doğru Çaygan'ın yanına geldi. Ve Havarizad'a haber verdiler ki ne gafil durursun işte Kuteybe erişip alemini feda verdi. Havarizad anladı ki bu iş Çaygan'ın başı altındadır. Diledi ki Çaygan'ı öldüre. Lakin fırsat ve mecal bulamadı. İmdi hazır bulunan sipahi ile sürüp Medinetil Fil'e geldi. Çaygan o üç şehri Kuteybe'ye verip kendisi de Kuteybe'nin yanına geldi. Ve Havarizad şaşkına döndü. Nihayet Kuteybe'ye adam gönderip aman diledi.

Kuteybe dedi: Amanı kardeşinden dile eğer o aman verirse benden emin ol. Havarizad dedi: -İmdi bildim ki benim ölmem lazım. Zira benim kardeşime boyun eğmem ölmek demektir. Belki ölmek muti olmaktan iyidir, dedi. Bunun üzerine cenge koyuldu. Bir saat cenk edip sonunda tutuldu. Kuteybe'ye getirdiler. Kuteybe dedi: Kendini nasıl götürsün. Havarizad dedi: -Ey emir, beni melamet etme ki ben kılıca eli onun için vurdum ki seninle benim aramda bir hüküm zahir ola. İmdi fırsat senin oldu, bana ne öğünmek gerek, ne dilersen et. Bunun üzerine Kuteybe buyurdu. Dışarı çıkıp boynunu vurdular. Çaygan dedi: -Ey emir, henüz gönlüm şifa bulmadı.

Kuteybe dedi: -Daha ne dilersin?

Çaygan Dedi: -Dilerim ki onunla bile olan kimselerinhepsini öldüresin.

Kuteybe dedi: -İmdi sen benim yanıma topla, ben öldüreyim.

Çaygan da hepsini tutup getirdi. Kuteybe cümlesini öldürüp mallarını aldı. Çaygan şöyle şart etmiş idi ki: Bin baş esir ve nice bin kumaş vere. İmdi Kuteybe Medinetül File girip o malı Çaygan'dan aldı. Çaygan Kuteybe'den yardım diledi. Zira Camhüd meliki daima gelip Çaygan ile cenk ederdi. Ve Çaygan'ı gayet incitirdi. Kuteybe Abdurrahman'ı ona yardıma gönderdi. Ve Abdurrahman varıp muharebe etti ve o meliki öldürdü. Çaygan o yerleri fethedip dört bin baş esir aldılar. Kuteybe buyurdu. Hepsini öldürdüler.

-Şaş askeri bize gece baskın etmek dilermiş, imdi varın onların yolunda filan yerde pusuda durun. Ve onlar çıktığı vakit üzerlerine sürünüz. Ola ki bir fetih edesiniz, dedi.

Muslih in Müslim'i bunlara kumandan tayin etti. Muslim de gelip o 700 adamı üç bölük etti. Bir bölüğünü yolun sağ yanına, bir bölüğünü sol yanına koydu ve kendisi bir bölükle yolun üzerine durdu. Gece yarısı geçince Şaş askeri çıkıp geldiler. Muslih'i yol üzerinde görünce cenge meşgul oldular. Ve o iki bölük gaziler de iki taraftan hamle edip aç kurdun koyuna girdiği gibi kafirleri tarumar ettiler. Gazilerde Şübe adlı bir bahadır yiğit vardı. Kendisini Şaş güruhuna ve kalabalığına vurdu. Onların ortalarında bir melikzadeleri vardı. Yetişip Şübe onu kulağı tözünden kılıç ile çaldı. Öyle bir çaldı ki başı top gibi havaya uçtu.

Şaş askeri bu heybeti gördüklerinde hepsi bozguna uğradılar. Müslümanlar ardına düşüp onları hesapsız kırdılar. Onlardan kurtulan pek az oldu. Ve onların ekserisi Melikzadeler idi. Ziynetli ve silahlı kimselerdi. Onların başlarını ve silahlarını ve elbiselerini hepsini aldılar geri dönüp Sürür ile Kuteybe'nin yanına geldiler. Ertesi gün Kuteybe hükmetti ki cenge atılalar.

Gavrek Kuteybe'ye adam gönderip dedi:

-Bu ettiğin harbi öyle zannetme ki Arapların kuvveti ile eder-

sin belki acemden benim kardeşlerimdir ki sana yardım edip cenk ederler. Yoksa harbe Arapları gönder. Gör ki biz de neler ederiz, dedi.

Kuteybe bu sözü işitip gazaba geldi ve münadilere çağırttı. Müslüman mübarizleri toplanıp kafirlerin üzerine yürüyüş ettiler ve buyurdu ki mancınık kurdular ve bir burcu döğe döğe yıktılar. Ve Müslümanlar o yıkılan yerden hücum ettikçe kafirlerden bir bahadır er gelip o gedikte durdu her kim ileri gelse mecal vermez öldürürdü. Müslümanlarda silahşörler çok idi. Kuteybe onları çağırtıp dedi ki: Sizden kim ki o şahsı ok ile vurursa ben ona on bin dirhem veririm. O silahşörlerden biri ileri yürüyüp ok ile o şahsı atıp gözünden vurdu ve ensesinden çıktı. Derhal düştü. O kişi Kuteybe'nin yanına gelip on bin dirhemi aldı.”⁶

Kuteybe ve Haccac'ın ölümü, Arapların Türkleri Müslümanlaştırmak ve Türk şehirlerini talan etmek politikalarında bir değişiklik yapmamıştır. Öncelikle, Araplardaki Türklere karşı olan korku ortadan kalktığı için, Araplar, Kuteybe'den sonra da aynı şekilde Türk yurtlarına saldırılarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Kuteybe'nin öldüğü yıl olan 716 da Yezid ibni Muhelleb Horasan'a vali atanır. İlk iş olarak Dağıstan'ı işgal eder. Dağıstan beyi Saltekin, Yezid'e karşı uzun süre dayanır. Sonunda Dağıstan düşer. Şehir yağmalanır ve 14 bin kişi öldürülür.

Dağıstan'dan sonra Curcan'a yönelir. Curcan 300 bin dirhem karşısında savaşımadan teslim olur. Yezid, Curcan'a bir bölük asker yerleştirerek, Taberistan'a doğru yola koyulur. Taberistan beyi İsfahbed, Deylem beyinden 10 bin kişilik bir yardım alarak savaşa başlar. İsfahbed savaşıırken, Curcan halkı da ayaklanarak Esed ibni Abdullah komutasındaki askerleri imha ederler. Yezid öfkeye kapılır, Curcan'lı Türkleri yendiğinde kanlarından değirmen döndürüp ekmek yiyeceğine dair Allah'a yemin eder. Askerlerini toplayarak Curcan üzerine yürür.

Curcan beyi, şehirden çıkarak Curcan kalesine çekilir. 7 ay süren savaştan sonra, kale düşer. Curcan beyi öldürülür. Kaledeki askerler esir alınır. Araplar, daha sonra Curcan şehrine girerler. Burada da aynı şekilde Kuteybe'nin yaptığı katliama benzer bir katliam yapılır. Türkleri öldürerek, 4 fersah boyunca sağlı sollu ağaçlara astırır. Allah'a verdiği sözü yerine getirmek için, esir aldığı binlerce Türkü Enderiz vadisindeki ırmağın kenarına sürükler, orada askerlerine korumasız Türkleri öldürtür.

Öldürülen Türklerin kanlarını ırmağa akıtır. İrmağın suyuyla akan kanlardan, ilerideki değirmenden un ve ekmek yaptırarak yer ve Allah'a verdiği sözü yerine getirir. Katliamdan geriye kalan kız ve kadınlardan beş de biri cariye olarak halifeye ayrıldıktan sonra, geriye kalanlar askerler arasında ganimet olarak paylaştırılır. Curcan katliamında da Talkan katliamında olduğu gibi 40 bin civarında Türk öldürülür.

717 yılından sonraki süre, Arapların kendi aralarındaki çatışmalarla geçer. 717 yılında Ömer ibni Abdulaziz halife olur. İki yıl sonra hastalanır yerine 719'da Yezid ibni Abdülmelik geçer. Yezid ibni Abdülmelik ile Yezid ibni Mehleb'in arası iyi değildir. Yezid ibni Mehleb hapse attırılır, ancak Yezid ibni Mehleb haptisten kaçarak Basra'da örgütlenir ve Yezid ibni Abdülmelik'e karşı ayaklanır. 721'de Abbas ve Mesleme adında iki komutan önderliğinde kurulan hilafet ordusu Yezid ibni Mehleb ile savaşır. Bu savaşta Yezid ibni Mehleb yenilir ve kafası kesilerek halife Yezid ibni Abdülmelik'e yollanır.

Mesleme, Mehleb'in yakını olan yaklaşık 300 kişinin daha kafasını kestirerek öldürtür. Yezid ibni Mehleb'in oğlu Muaviye ibni Yezid de elinde bulundurduğu 32 kadar Mesleme taraftarının kafasını kestirtir. Aralarındaki savaş, Mehleb taraftarlarının tamamen yok edilmesi ile biter. Mesleme, Mehleb'den ele geçirdiği aralarında Türklerin de bulunduğu cariyeleri Cerrah ibni

Hakem'e satar. Bu arada, Yezid ibni Mehleb'in yerine getirilen yeni Horasan Valisi Cerrah ibni Abdullah, Türkmenistan'ın iç kısımlarına bazı saldırılar yaparsa da başarılı olamaz.

Kuteybe'nin ölümüyle birlikte Türk topraklarına yapılan akınlar eskisi kadar başarılı olamaz. Bu dönemde İslam yayılcılığı bir duraksama içine girer. Halife II. Ömer ibni Abdülaziz, işgal altında bulunan yörelerdeki Arap egemenliğinin her geçen gün biraz daha zorlaşır bir hale gelmesinden dolayı, bu bölgelerde yaşanan gerginliğin azaltılarak İslam'ın kuvvetlendirilmesi için çalışır. Kendisine bağlı yöneticilere *"Bundan böyle Türk Beyliklerine saldırmayın, hakimiyetiniz altında bulunan bölgelerde gücünüzü arttırarak İslamı yaymaya çalışın"* der. Ayrıca, II. Ömer, Müslüman olan halklardan cizye alınmamasını isterse de, Arapların gelirlerinde önemli ölçüde düşme olmasından dolayı bu karardan daha sonra, Türklerin Müslümanlıklarında samimi olmadıkları bahane edilerek vazgeçilir. Bu arada Horasan'da Cerrah ibni Abdullah, yerine Abdurrahman ibni Nuaym atanmıştır.

Arapların istilasına karşı Orta Asya'daki Türk beyleri, Çin'i yöneten Tabgaç Türklerinden yardım isterler. Daha önce Araplarla işbirliği içinde olan Tuğ Şad da, 718 yılında Tabgaç (Çin) kağanından yardım ister. Tabgaçlar yardım göndermez. Daha sonra Türgiş Kağanı Sulu, Batı Türk Boylarının başına geçerek, 720 yılında Sogud'daki Türklerin Araplara karşı isyanını desteklemek için bir birlik gönderir. Sulu'nun, Kur Sul adındaki komutanı, Seyhun ırmağını geçerek, Sogud'a gelir ve oradaki diğer Türklerle birleşerek, Samarkent'e doğru yürür. Arap Valisi, Said ibni Haris, Türkleri durduramaz ve Samekent'e çekilir. Ancak Türkler Samarkent'i kuşatamazlar. Bu arada Said ibni Haris yerine 721 yılında Horasan'a Said ibni Harasi atanır. 722'de Hisam Halife olur, Said ibni Harasi'yi görevden alarak yerine Müslim ibni Said'i atar.

Müslim ilk olarak Afşin'i haraca bağlar. Seyhun'u geçerek bütün ekinleri ve ağaçları yakarak ilerler. Bunun üzerine Türgiş kağanı Sulu, Müslim'in üzerine yürür. Sulu'nun üzerine geldiğini öğrenen Müslim geri çekilmeye başlar. Seyhun ırmağı yakınlarında, bir başka Türk birliği tarafından durdurulur. Bir yandan yukardan Sulu'nun birlikleri ilerlediği için acele eden Müslim, zayıf vermesine rağmen, Seyhun ırmağını geçerek Samarkent'e çekilir. Bu yenilgi üzerine, Müslim görevden alınır, yerine Esed ibni Abdullah atanır. Esed ilk olarak Hotan şehrini ele geçirerek yağmalar. Ancak, Türgiş kağanının Müslim'i kovalamasından cesaret alan halk Araplara karşı ayaklanır. 726 yılında Sulu Kağan kararlı bir şekilde Esed'in üzerine yürür. Huttal'da çarpışır. Esed, Sulu karşısında ağır bir mağlubiyet alır. Bunun üzerine 727'de Esed'de görevden alınarak yerine Esres ibni Abdullah atanır.

Esres halk üzerinde baskı uygulayarak denetim kurabileceğini düşünürse de başarılı olamaz. Bir kısım halk Müslüman olduklarını söyleyerek vergi vermek istemezler ve Türgişlerden yardım isterler. Türgiş kağanı Sulu 728 yılında Buhara'yı zapteder. Bu arada Esres'in yerine Cüneyd ibn Abdurrahman geçer. Araplar Samarkent'e çekilir. Sulu Kağan ve Kur-Sul yönetimindeki Türgiş kuvvetleri 729 yılında 58 gün süreyle Arapları Kemerce kalesinde kuşatma altında tutarlar. Açlıktan ölme noktasına gelen Araplar Kemerce'den çıkarak teslim olurlar, yapılan anlaşma gereğince teslim olanlar Debusia'ya gönderilirler.

Daha sonra Sulu Kağan, Samarkent'i kuşatır. Samarkent'in işgal komutanı Savra ibni Hurr, Cüneyd ibni Abdurrahman'dan yardım ister. Cüneyd yardıma gelmeden Savra ve Sulu Kağan Samarkent yakınlarında savaşırlar. Araplar savaşı kaybeder, Samarkent'in Arap Karargah komutanı Savra bu savaşta ölür. Halife Hisam, Kufe ve Basra'dan 20 bin kişilik ek bir kuvveti Cüneyd ibni Abdurrahman'a gönderir. Sulu Kağan 732'de Bu-

hara'yı terk ederek çekilir. 734'de Cüneyd ibni Abdurrahman ölür, yerine Asım ibni Abdullah geçer, bir yıl sonra onun da yerine Halid ibni Abdullah geçer.

Sulu Kağan, 737 yılında Halid'in üzerine yürür. Araplar kayıp vererek Ceyhun'un güneyine çekilir. Türkler Ceyhun ırmağını geçerek Arapları Belh'e kadar çekilmeye zorlar, ancak Curcan önderi, Araplarla birleşerek Sulu Kağan'ın ülkesine çekilmesine neden olur. Sulu Kağan ülkesine döndükten sonra bir zamanlar Araplara karşı birlikte savaştığı Kur Sul tarafından kişisel nedenlerden dolayı öldürülür.

Bu olay, Çin'in Orta Asya Türk beyliklerini birbirine düşürme siyasetinin birparçası olarak, Çin'i yöneten Tabgaç Türkleri tarafından tezgahlanır. Sulu Kağan'ın ölmesi Araplar arasında sevinçle karşılanır. Öyle ki Horasan Valisi Araplara kağanın öldürülmesinden dolayı şükür orucu tutulmasını ister. Haberi Halife Hissam'a ulaştırırsa da, Halife bu haberin doğruluğunu anlamak için güvendiği adamlarını yollayarak haberin doğruluğunu öğrenmelerini ister.

Sulu Kağan'ın öldürülmesinden sonra Türkler bir daha toplanamazlar. Arapların Türk yurtlarından temizlenmeleri ile ilgili umutları söner. Öncelikle Dikhanlar denen yerel beylikler Araplara büyük tavizler verirler. Müslümanlığı kabul eden kişilere büyük ekonomik çıkarlar sağlanır. Cizye olarak alınan vergilerin miktarları düşürülerek önceki zorlamalara göre çok daha yumuşak bir sömürü politikası uygulanır.

Buraya kadar ki tarihte Türklerin zorla Müslümanlaştırılmalarına hizmet etmiş olan en önemli iki kişi, Arap Komutanı Kuteybe ve Sulu Kağan'ın tam önemli bir darbe indirmek üzereyken kendini Araplara satarak onlarla işbirliği içine giren hain Curcan beyidir. Kur Sul'da, Türgiş kağanı Sulu'yu kişisel çıkarları uğruna öldürerek ister istemez Arapların korkulu rüyasını ortadan kaldırmış, Müslümanlığın Türk topraklarında daha rahat bir şekilde

yayılmasına neden olmuştur.

Ancak Türklerin Müslüman olmaları Arapları yine de memnun etmez. Türkler Müslüman olursa vergiyi kimden alacaklardır? Bu kez de yalnızca Müslüman olmayan Türklerden değil, Müslüman olan Türklerden de çok ağır vergiler alınmaya başlar. Taberi, Arapların vergi toplama bahanesiyle işledikleri zulüm ve işkenceler şöyle anlatır:

“Amiller haraç tahsil etmede çok aşırı gittiler. Onlar Türk asilzade-lerini horladılar, hakir gördüler. Dikhanlara ağır ceza verdiler, elbiseleri yırtılıp yakıldı, kemerleri boyunlarına bağlanarak sürüklendiler, Müslüman olmuş pek çok biçare ve fakir kimseden bile cizye aldılar. Böylece onlar da Türk hanlarından yardım istemeye mecbur oldular.”

Türk yurtlarındaki Arap zulmü, Nasır bin Seyyar'ın Horosan'a vali olarak atanmasına dek şiddetle sürer. Emevilerin son valisi, Nasır ibni Seyyar'ın valiliğe gelmesi ile birlikte Güney Türkistan'da Arap güçlerinde bir toparlanma başlar.

Nasır, Arap hakimiyetinin yumuşak bir politika ile daha kolay bir şekilde yayılabileceği bilinci ile güçlü bir ordu kurarak Türk topraklarına yayılır. 739 yılında Araplar Samarkent'e tamamen yerleşirler.

Ancak Seyhun nehrini geçmeye çalışırlarsa da, Kur Sul komutasındaki Türk ordusu tarafından durdurulurlar. Sayı olarak Kur Sul'un ordusundan daha kalabalık olmalarına karşın, ırmağın öte yanına geçmeye cesaret edemezler. Ama bu arada Araplar için hiç beklemedikleri bir gelişme olur. Araplara karşı saldırı düzenlemeyi planlayan ve bu nedenle ırmağın evresinde keşif yapan Kur Sul, Arap askerlerine yakalanır. Nasır, Kur Sul'u hemen öldürerek cesedini Türklerin görebileceği şekilde Seyhun ırmağının kenarına astırır. Bu manzara çok geçmeden Türkler üzerinde beklenen etkiyi yapar ve Türk ordusu zaten sayıca üstün olan Araplar karşısında dağılır.

Nasır, bundan sonra Arap egemenliğini daha yumuşak politikalar uygulayarak sürdürür. Yurtlarını terk ederek giden Türklerin geri dönmeleri halinde vergi borçları affedilir. Halk içinden Müslüman olanlara bazı ekonomik ve sosyal çıkarlar sağlanarak, onların kendiliğinden Müslümanlığı seçmeleri teşvik edilir. İslam'ın taraftar bulabilmesi için gerek korkutarak, gerek teşvik ederek gereken her türlü önlem alınır. Bu alınan önlemler yavaş da olsa sonuç verir. Türk topraklarındaki son Emevi valisi Nasır ibni Seyyar Orta Asya'nın batısında Türklere İslam'ı zorla kabul ettirtmeyi artık başarmıştır. 749'da Abbasiler Emevi Hanedanını zorlamaya başlarlar ve ayaklanarak 750 yılında halifeliği ve iktidarı ele geçirirler.

Kur Sul'un öldürülmesinden sonra parçalanan Türgişlerin Kara Türgişler kolu, 742'den sonra Çin'deki Tabgaç Türklerinin desteğiyle Tumoça kağan yönetiminde, Taşkent merkez olmak üzere bağımsızlıklarını korurlar. Ancak Tabgaç kağanı, Orta Asya Türklerinin Araplarla olan savaşlarından yararlanarak ordularını sürerek Türkistan'ı işgal etmeye başlar. Tabgaçlar Taşkent'e saldırarak yağmalarlar. Taşkent'e saldıran Tabgaç komutanı, Kara Türgişlerin sonraki kağanı Bağatur Tudun'a söz verdiği halde onu komplo kurarak öldürtür ve bütün malına el koyar. Bu olaydan sonra kaçmayı başaran kağanın oğlu Araplardan yardım ister. Taşkent'in yardım isteği üzerine Horasan valisi, komutanı Ziya bin Salih'i Türgişlerin yardımına gönderir.

751 yılındaki Talas Savaşı'nda, Tabgaç ordusundaki Karluklar ve Yağmalar saf değiştirerek Türgişlerin ve Arapların yanına geçip, Tabgaçlara arkadan saldırırlar. Tabgaçlar yenilir. Tabgaçların Orta Asya'nın doğusu üzerindeki denetimi sona erer ve Tarım Havzası Uygurların eline geçer. İslam, Orta Asya'nın batısındaki Türkler arasında yavaş yavaş yayılmaya başlasa da, Uygurlar Mani dinini benimser. Abbasilerle birlikte, Müslümanlaştırılan halk üzerinde daha "yumuşak", onların gelenek ve gö-

reneklerine daha “uyumlu” bir İslam uygulanır. Böylelikle, önce Arap dini olarak ortaya çıkan din, “İslamiyet’in evrensel bir din olduğu” propagandasıyla daha geniş kitlelere yayılmaya çalışılır.

819’da Türk yurdu İran’da, kısa süreli olan Seferoğulları Devleti’nin egemenliğinin yıkılmasından sonra Müslüman İran Türklerinden Saman Huda, Samanlı Devleti’ni (819-999) kurar. Bu devlete her ne kadar “İranlı” ya da “Fars” deseler de, aslında bir Türk devletidir. Çünkü, Zekeriya Kitapçı’nın da yazdığı gibi “Devletin asıl merkezi, eski ve orta çağların din ve kültür merkezi olan Buhara şehri idi. Samaniler Devleti’nin gerçek manada ilk kurucusu ve ilk hakiki hükümdarı olan İsmail bin Ahmed, yeni devletin kaderini büyük ölçüde Türk aristokratlarına bağlamıştı ve ordusu ise tamamen Türk muharip unsurundan oluşuyordu.” Türk aristokratlarının egemen olduğu ve ordusunun tamamen Türklerden oluştuğu bir devlette, Türklerin hanedanı Türk olmayan birine verdikleri tarihe görülmemiştir.

Böylece Arapların Türklere yaptıkları katliamlar, Müslümanlaşan Türklerin “kafir” Türklere yaptıkları katliamlarla devam eder. Ziya Kitapçı yine şöyle yazar: “O (İsmail bin Ahmed), bu yeni disiplinli ordusu ile İç Asya ve sınır boylarında İslami bir terimle ‘Daru’l-Harb’de (savaş kapısı) yaşayan ‘kafir Türklere’ karşı yeni bir gaza ve cihad devri başlatmıştır. İsmail bin Ahmed, kafir Türklere karşı yaptığı bu gaza ve cihad seferlerinde onların İslamiyet’e karşı dirençlerini kırmış ve bu sayede İslamiyet İç Asya’ya yol bulmuştur. Zira genellikle Samanilerin kontrolüne geçen büyük yol güzergahları ve buralarda temin edilen emniyet ve huzur sayesinde Baykent, Buhara, Semerkant gibi Aşağı Türkistan’ın büyük şehirlerinde yaşayan Müslüman tacir ve veliler, göçebe Türklere daha kolayca ulaşma imkanı bulmuşlardır.”

Müslüman Türklerin bu “gaza” ve “cihadları” sonucunda Seyhun ırmağının aşağı kısmında Cend, Huvara ve Yenikent ad-

larında üç tane yeni Müslüman şehiri kurulur. Arap coğrafyacıların verdikleri bilgilere göre ise, bu şehirlerin halkı Müslüman olmakla birlikte, henüz İslamiyet'i kabul etmemiş olan Oğuz Türklerinin yönetimi altında bulunuyordu. Bundan da, Müslüman olmayan Türklerin diğer dinlere, hatta kendilerini katleden bir din olan İslam'a karşı bile kin ve intikamla yaklaşmadıklarını anlıyoruz.

Samanlılardan sonra Türkler arasında İslamiyet'in yayılması misyonuna Karahanlılar (840-1212) sahip çıkar. Karahanlı Devleti, 840'ta Uygur Devleti'nin Kırgızlar tarafından yıkılmasından sonra Bilge Kül Han tarafından kurulur. Bilge Kül öldükten sonra yerine oğlu Oğulçak geçer ve Samanoğulları Devleti'ndeki karışıklıktan yararlanarak isyan eden bir Samanlı şehzadesinin sığınma isteğini kabul eder. Oğulçak'ın yeğeni Saltuk Buğra, bu şehzade sayesinde Müslüman olur ve amcası Oğulçak'a isyan ederek devletin başına geçer. Müslüman olduktan sonra Abd-ul Kerim adını alan Saltuk Buğra Han ilk iş olarak "kafir" Türklere karşı "gaza" ve "cihad" eylemleri başlatır.

Saltuk Buğra'dan sonra İslam'ı kabul etmiş olan Buğra Han Harun, Togan Han, Ebu'l Muzaffer Tamgaç Han ve Ebu Şuca Arslan Han gibi kağanlar ve bunların soyundan gelenler Orta Asya Türkleri arasında İslam'ı yaymak için katliamları sürdürürler. Bu "cihad" 960 yılında zirveye ulaşır ve 200 bin oba Türk halkı zorla Müslüman edilir. Her obada ortalama on kişinin yaşadığı göz önüne getirilirse, en az 2 milyon Türk, yine Türkler tarafından baskıyla Müslüman yapılmıştır.

Artık Araplar amaçlarına ulaşmış ve kendilerinin pek bir şey yapmalarına gerek kalmamıştır. Arap coğrafyacısı Al Makdisi 966 yılında yazdığı eserinde Karahan kağanlarının İslam yolunda yaptıkları "hizmeti" göklere çıkararak şöyle der: "Doğu iklimi (Karahanlıların yaşadıkları yer), iklimler arasında büyük adam-

ları ve alimleri en çok olan, hayrın kaynağı, ilmin karargahı, alimlerin ocağı, ayrıca İslam'ın muhkem dayanağı ve en güçlü kalesi sayılan bir iklimdir. Bu iklimin hükümdarları; hükümdarların en büyüğü, ordusu; orduların en hayırlısıdır.”

Dipnotlar:

1- www.tarih.com

2- www.tarih.com

3- Kitapçı, Zekeriya. Yeni İslam Tarihi ve Türkler. Yedi Kubbe Yayınları. 2005.

4- Tarih-i Taberi. Çeviren M. Faruk Gürtunca. Sağlam Yayınları. 2007.

5 - Kitapçı, Zekeriya. Yeni İslam Tarihi ve Türkler. Yedi Kubbe Yayınları. 2005.

6- Tarih-i Taberi. Çeviren M. Faruk Gürtunca. Sağlam Yayınları. 2007.

Tengricilik'in İslam içindeki evrimi

Müslüman olmadan önce Orta Asya'daki Türklerin küçük bir kısmı Budizm ve Hristiyanlık gibi dinlere de inanmış olsa da çoğunlukla Tengri Dini'ne inanmaktaydılar. Bu nedenle Müslüman olduktan sonra İslamiyet'i tam olarak özümseyememişler ve eski dini inançlarının kalıntılarını yeni dinlerine eklemişlerdir. Tengricilik'in bir biçimi olan Zerdüştlük Orta Asya Türk halkları arasında yayılmış olan dinlerden biridir.

Sasanlı İmparatorluğu'nda resmi din olan Zerdüştlük içinde bir mezhep olarak doğan Mani dini de Orta Asya'da yayıma olanağı bulmuştur. Budizm Kök Türklerde yalnızca yönetici çevrelerle aristokratlar arasında tutunmuştur. Halk arasında ne kadar yaygın olduğuna ilişkin ise hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Budizm'in Uygurlarda uzun bir süre yaşadığı ve ardından da Mani dininin resmen kabul edildiği bilinmektedir. Maniciliğin kabulünden itibaren 10. yüzyıla kadar bu dine sadık kalan Uygurlar bu tarihten sonra yeniden Budizm'e dönmüşlerdir.

432 yılında toplanan Üçüncü Efes Konsullüğünde sapkınlıkla suçlanan İstanbul Patriği Nestorius'un fikirleri çevresinde oluşan Nasturilik güçlenmeye başlayınca, bundan çekinen Bizans yönetimi Nasturilere baskı ve şiddet uygulamaya başlamış ve böylece Nasturiler İran topraklarına yayılmışlardır. Maverâünnehir'in İran sınırlarına yakın taraflarında bir kısım Türk de Hristiyanlığı kabul etmiştir.

Hristiyanlığın Türkler kitleleri arasında yayıldığı asıl alan ise, Doğu Avrupa ve Balkanlar'dır. 9. ve 10 yüzyıllarda Hristiyanlığı kabul eden bu Türk kitleleri Peçenekler, Kumanlar ve Uzlardır (Gagavuzlar). Bunun dışında kuzeyde Çuvaşlar ve bir kısım Tatar Rusların baskılarıyla Hristiyanlaşmışlardır. Museviliği

resmi din olarak kabul eden tek Türk devleti ise Hazarlardır. Önceleri Tengrici olan Hazarlar, doğudan Arapların, batıdan da ve Rusların ve Bizanslıların baskıları sonucu 8. yüzyılda Museviliği kabul etmişlerdir.

Bu nedenle Türkler İslamiyet'i biçimsel olarak kabul etmişler ve kendi öz dinleri olan Tengricilik'in birçok gelenek ve göreneklerini İslamiyet'e uydurmaya çalışmışlardır.

Tengri Dini'nde Türkler ibadetlerini içki, müzik ve dans eşliğinde yapmışlardır. İslamiyet'in bu konuda getirdiği yeni kurallar ise onlara zor gelmiş, bu yüzden de eski dini inanış ve ibadet biçimlerini korumuşlardır. Anadolu Alevilerinde, Bektaşilerde ve Sünni Türklerde bu gelenekler bugün de çeşitli biçimlerde yaşamaktadır. Türklerin Tengrici din anlayışı, atalar kültü ve ölümlerin ruhlarının diriler üzerinde etkili olduğu inancı hala sürmektedir.

Türklerin Müslümanlığı; kendi yaşam biçimleri, ibadetlerini yerine getirmeleri, dini bayramları yaşayışları, toplumsal ve kişisel ahlakları, temel İslami inançların yorumlanması ve başka dinlere karşı takındıkları tavır konularında Arapların ve Farsların Müslümanlığından ayrılır. Tengricilik'te şaman doğa üstü güçlere sahiptir. Kötü ruhları kovar, büyü bozar, tılsımlar yapar, göğ çıkar, hayvanlara biner, ateşe girer ve çeşitli doğa üstü eylemlerde bulunur. Müslüman Türklerde şaman geleneği aynen devam etmiş, yalnızca şamanın adı değişerek baba, dede, eren, veli, şeyh, derviş, ermiş gibi adlar almıştır.

Günümüzde Müslüman Türker arasında okuyup üflemek, muska yazmak, çeşitli doğal ilaçları kullanmak gibi yöntemlerle hastalık tedavi etmeye çalışan kimseler vardır. Halk arasında genellikle "hoca" diye tanınan bu kişiler, şamanların kalıntılarıdır. "Cinci" adıyla bilinen ve hastaların içine girdiğine inanılan cinleri kovarak ya da emrindeki cinleri kullanıp geleceği ve bilinmeyeni

bilerek bir takım kehanetlerde bulunan kişiler de, yardımcı ruhları çağırarak hastanın içinden kötü ruhları çıkarmaya çalışan ya da geleceği öğrenen şamanların ardıllarıdır.

13. yüzyılın sonunda, İlhanlı sarayında büyük bir şöhret sahibi olan Barak Baba, Hacı Bektaş Veli'nin müritlerinden biri olan Sarı Saltuk'un mürididir. Barak ve müritleri Ramazan orucu tutmazlardı. 14. yüzyıl başlarında Barak, kendisine eşlik eden bir grup müridiyle birlikte Şam'a geldiğinde, üzerlerindeki acayip giysiler halkı hayrete düşürür. Kökten tıraş edilmiş sakalları, gür bıyıkları vardı. İki yanına boynuz takılmış, keçeden külâh giymişlerdi. Boyunlarında öküzün aşık kemikleri, kınalı yüzler, ucu eğri değnekler ve çingiraklar asılıydı. Dış görünüşleri çok çirkin ve korkunçtu. Davullar ve diğer çalgılardan meydana gelen bir mızıka takımları vardı. Birlikte söyledikleri marş, çingirak, kuru kemik ve değnek sesleriyle karışık bu müziğin sesleri o kadar korkunç bir gürültü çıkarıyordu ki, Suriye halkı, bizzat şeytanın bu şarkılara katıldığını iddia ediyordu. Bir gün Barak Baba'ya niçin böyle değişik kılıkla gezdiği sorulur. O da "Fakirlere alay konusu olmak istedim" diye cevap verir.¹

İlhanlıların İslamiyeti kabul etmesinden sonra bile şamanlar varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlhanlı ordusunda ve saraylarında, şamanlar dindar Müslümanlar, Hristiyanlar ve Budistlerle yan yana yaşamışlardır. Şeyh Ahmed'in kurduğu Rifai tarikatının dervişleri İlhanlılar nezdinde itibar sahibi olmak için onların şamanlardan bekledikleri sihirli ve olağan üstü gösterileri onlara yapmak zorundaydılar. Diğer yandan da, saraylarında İslamiyetin moda olduğu kendi ırklarından şeflerin ve prenslerin hoşuna gitmek ve bizzat içinde yaşadıkları İslami muhitte itibar kazanmak için, İslam ve özellikle kendilerine uygun olan Sufilik maskesini takmak, Moğol şamanlarının işine geliyordu. 14. yüzyılın başlarında Altın Ordu devletini yöneten eden Özbek Han İslamiyeti yayabilmek için, aldığı kararlara karşı koymaya kalkan

çok sayıda tanınmış kişiyi; birçok Uyguru, birçok şamanı öldürür. İslam'ın kurallarına çok bağlı ve bu kuralları iç politikası için bir dayanak olarak kullanan Timur'un ordusunda bile şamanlar bulunmuştur.²

Sünni İslam; Kuran ve Sünnet temeline dayanan bir din anlayışına sahip olmasına karşın, Heterodoks İslam; mitolojik ve sözlü bir din anlayışına sahiptir. Türk heterodoks Müslümanlığının en büyük özelliği, çok güçlü bir mistik karaktere sahip olmasıdır. Bu yüzden Türklerin Müslümanlığı ister Sünni, ister Alevi-Bektaşî olsun, güçlü bir mistik yapı ve evliya kültü etrafında gelişmiştir. Bu heteredoks dini anlayış üç temel inancı barındırır; Hulul (Tanrı'nın insan suretinde görünmesi), Tenasüh (ruhun öldükten sonra bir başka bedende yeniden doğması) ve Don değiştirme (ruhun sağken bir biçimden başka bir biçime ya da bir kalıptan başka bir kalıba geçmesi). Bu üç temel inanç, Tengricilik'ten kalmadır.

Horasan Erenleri büyücülük yapan, hastaları iyileştiren, gapten ve gelecekte haber veren, ruhları bedenlerini terk edip tekrar dönen, göğe yükselip Tanrı ile konuşan, doğa güçlerini istediği gibi yönlendiren, ateşin yakıcılığından etkilenmeyen, yenilmiş hayvanları kemiklerinden tekrar diriltiren, kadın-erkek ortak ayinler yapan, tahta kılıçla savaşan kimseler olarak sunulmaktadır. Onlar bu kimlikleriyle, gelecekte haber veren, havayı değiştiren, ürünleri yeşerten, felaketleri önleyen ya da felaketi düşman üzerine yollayan, hastaları iyi eden, ateşe hükmeden, göğe çıkan ya da yeraltına inen eski şamanların devamıdır. Tengri inancı, Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden sonra da değişik felsefi akımlarla halk arasında sürmüştür.

Sufilik:

Sufilerin başında "Enel Hak" (Ben Tanrım) diyen ve bu sö-

zünden geri dönmediği için Sünni yöneticiler tarafından derisi yüzülerek öldürülen Hallac-ı Mansur gelmektedir. 850'lerde dünyaya gelen Mansur, 922'de Halife Muktedir'in emri ile Bağdat'ta öldürülür. Mansur, insan-Tanrı-evren üçlemesini içeren varlık birliğini savunmuştur. Gençliğinde Kahire'de bulunan Mansur, daha sonra tüm Türkistan'ı dolaşarak buradaki Sufi tekelerinde görüşlerini biçimlendirmiştir. Mansur'a göre, gerçek olan "Bir"di. Çokluk, bu "bir" in değişik biçim ve nitelikteki yansımalarıydı. Evren ve insan "bir" in dışında değil içindeydi ve onunla özdeşti. Bu nedenle insanın "Enel Hak" demesi doğrudu. İnsan Tanrı'ydı, Tanrı'dan bir parçaydı. Ancak Tanrı yalnızca insan değildi, tüm evrenin bütünüydü. Mansur'a göre evren yaratılmamış, bir ışık ve sevgi yumağı olan Tanrı'dan fışkırmıştı. Onun kullandığı "Işk" (aşk) sözü, hem tanrısallığı hem de tanrısallık sevgiyi birlikte içinde barındırmaktadır.

Mansur'a göre tüm semavi (Semitik) dinlerin ileri sürdüğü yaratılış, varoluşun yanlış yorumlanmış bir biçimdir. Gerçeği kavrama gücünden yoksun olanlar, tüm varlıkların Tanrı'dan ayrı birer birim olduğunu öne sürerler. Bunun bir yanılgı olduğunu anlamak ancak sezgi ile mümkündür ki, her birey kendi içine dönerek bu sezgi gücünü ortaya çıkarabilir. Bu içe kapanış sonucu önce Tanrısallık sevgi uyanır, sonra da gönülde Tanrısallık ışık açık seçik görülür. İşle gerçek sır, Tanrıyı gönülde görmektir. "Kendini bilen Tanrıyı bilir, kendini seven Tanrıyı sever" diyen Mansur, Sünni otoritelerce sapkın olarak tanımlanmış ve düşüncelerinden vazgeçmesi için önce kamçılanmış, sonra derisi yüzülmüş ve en sonunda da Sünniler tarafından taşlanarak öldürülmüştür. Mansur'un inancı uğuruna ölümü seçmesi sufiler arasında derin izler bırakmış ve onun ölümü ile sufi akım içine kapanacağına, daha da şahlanmıştır.

Özellikle Anadolu sufileri üzerinde etkisi bakımından önemli olan bir başka filozof da Feridettin Attar'dır. 1119'da Nişapur'da

doğan ve 1193’de aynı yerde ölen Attar’ın, Batnî görüşleri içeren “Mazhar-ul Acaib” adlı bir eser bırakmıştır. Bu eseri nedeniyle dönemin yetkililerince putperestlikle suçlanan Attar, öldürülme tehlikesi nedeniyle ülkesinden bir süre için ayrılır. Yöneticilerin değişmesinden yararlanan Attar Nişapur’a geri döner ve öğretisini yaymaya devam eder. “Vahted-i Vücut” (varlık birliği) kavramının sufiler arasında yaygınlaşmasından son derece etkili bir rol oynamış olan Attar’a göre varolmak, yüce bir ışık olan Tanrı’dan fışkırmak, görüş alanına çıkmaktır.

Oluş, Tanrıdan çıkış ve yine ona dönüştür. Tanrısal ışık, en yüceden en aşağı kata doğru basamak basamak görüş alanına çıkar. Bu basamaklar değişik nitelikli varlık türlerini oluşturur. Varoluş, yoktan yaradılış anlamına gelmez. Görünmeyenden görünür duruma geçme eylemini belirtir. İnsan Tanrı ile özdeştir, Tanrısal bir varlıktır. Varlık türleri içinde Tanrıya en yakın olanı insandır ve bu nitelikleriyle de varlık birliğinin, “Vahted-i Vücut” un merkezidir. Bireysel irade, toplu iradenin bir parçasıdır.

Ruh ölümsüzdür. Tanrıdan gelmiş ve ona geri dönecektir. Beden ise, ruhun yeryüzündeki aracı durumundadır. Ruh, tekamülü ve Tanrıya ulaşması için ne kadar bedene ihtiyacı varsa, o kadarını eskitecektir. Attar eseri Mazhar-ul Acaib’de, “Tanrı görünmeyen durumda iken, kendisine olan sevgisi yüzünden görünür olmak istedi. Böylece Tanrısal sudur başladı ve tüm varlık türleri oluştu. Sevgi, bu oluşun kaynağıdır, ilk nedenidir” demektedir. Attar da, diğer Batnî doktrin yanlıları gibi, ruhun çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaştığını ve en sonunda Kamil İnsan olarak Tanrı’ya kavuştuğunu savunmaktadır. Attar’ın bu görüşleri Anadolu erenleri Yunus Emre ve Mevlana’yı derinden etkilemiştir.

Batnî görüşün geniş kitlelerce tanınmasına ve sevilmesine ön ayak olan bir başka sufi de, düşüncelerini şiire döken ve rubaileri

nesilden nesile halen söylenmekte olan Ömer Hayyam'dır. Hayyam, İran'ın o dönemde ışık kaynağı olan Nişapur'da 1050 yılında doğdu. Sanatkar ruhlu Hayyam, diğer sufilerden daha farklı bir yaşam seçti. Şaraba düşkünlüğüyle tanınan ve sufi tekeleri yerine şaraphaneleri ziyaret eden Hayyam, Türk illerini, Samarkent ve İsfahan'ı gezdi. Hayyam'ın cebir dalında çalışmaları olduysa da görüşlerini günümüze şiirleri yani rubailer ile ulaştırdı.³

Yesevilik:

İslam'ın kabulünden sonra Türkler arasında en çok taraftar bulan sufilik (tasavvuf) hareketi Hoca Ahmet Yesevi'nin kurduğu Yesevilik olmuştur. Ahmet Yesevi, Tanrı'dan korkmaya dayanan İslam sufilik anlayışını değil, Tanrı sevgisine dayanan ve her türlü benlik duygusunu kınayan Tengricilik kökenli Horasan sufilik anlayışını temsil etmiştir. Ahmet Yesevi savunduğu inancı, halkın anlayabileceği bir dil kullanarak anlattığı için, Yesevilik Türkler arasında kolayca yayılmış ve kendisinden sonra ortaya çıkan bir çok tarikatı etkilemiştir.

Horasan ve civarında İsmaili Dai'lerinin yanı sıra, yine aynı mezhebe bağlı Fütüvve örgütü de son derece yaygındı. Kendisi de, inisiye edilmiş bir İsmaili Dai'si olan Yesevi, Horasan İsmaili tekkesinin şeyhi konumuna yükseldi. Yesevi müridleri halk arasında Horasan erenleri ya da "Baba Erenler" olarak tanındılar. Diğer İsmaili dergahlarında olduğu gibi Horasan tekkesinde de müridlerin şeyhin emirlerine kesinlikle uymaları, sembolleri ve sırları anlayabilecek olgunluğa gelmek için öğreticilerini sabırla dinlemeleri, sözlerinde ve eylemlerinde kesinlikle doğru olmaları ve ser verip sır vermemeleri beklenirdi. Ahmet Yesevi, her ne kadar bir İsmaili Dai'si idiyse de, kendi tekkesinde bazı değişiklikler yaptı. Örneğin, altı aşamalı olan öğretiyi, Fütüvve örgütle-

rini örnek alarak, dokuz aşamaya çıkardı. Yesevi müridinin şeyh unvanı alabilmesi için bu dokuz aşamayı geçmesi ve kurtuluşa ulaşması şarttı.

Bu dokuz aşama şöyle sıralanıyordu:

- 1-Tövbe edenler
- 2- Bilginler,
- 3- Zahidler,
- 4- Sabirler (Sabredenler),
- 5- Salihler (Kurtulanlar),
- 6- Raziler,
- 7- Şakirdler (Öğrenciler),
- 8- Muhibler (İstekliler),
- 9- Arifler (Gönül Erenleri).

Yeseviliğin son basamağı olan Ariflerin hedefi, Tanrısal gerçeğe ulaşmak, ruhun tekamülünü sağlayarak Tanrı ile bir olmaktır. Yesevî'ye göre bunun tek yöntemi içe kapanmaktır. Yüce Tanrıyı us ile anlamanın imkanı yoktur.

Bunun için Arif kişi içine dönmeli ve sezgi gücüyle, kendinde var olan Tanrıyı içinde aramalıdır. İçe kapanış, kendi benliğini bir yana atmayı, Tanrıdan başka bir varlık düşünmemeyi ve bu düşünce akışının mümkün olduğunca kesilmemesi için elden geldiğince azla yetinmeyi gerektirir.

İçe kapanışla sağlanan derin sezgi, ruhu Tanrıya ulaştırarak sevginin uyanmasına olanak sağlar. İçe kapanan Arif (Kamil) kişi, üç aşamadan geçer: Kendini bilme; Gerçeği kavrama; Tanrıya ulaşma. İşte bu noktada Kamil İnsan artık Tanrıyla bir olmuştur. Yesevilik içe kapanma yöntemini şamanlardan almış ve bunu Batıniliğe uygulamıştır. Bu nedenle tarikat, Tengri inancına bağlı

geniş kitlelere hiç de yabancı gelmemiş ve İslam'ın katı kurallarından kaçmak için çare arayan Türkler kurtuluşu Yesevilik'te bulmuşlardır.

II. Gıyasettin Keykubat'ın sultanlığı sırasında Horasanlı Yesevi Şeyhi Baba İlyas, halkı sultana karşı isyana çağırır. Horasan'dan Amasya'ya göç etmiş bulunan Baba İlyas'ın çağrısı kısa sürede göçebe Türkmenler arasında büyük bir yankı bulur. Yesevi tarikatının en üst derecesi olan Babalığa ulaşmış İlyas'a göre gerçek olan bu dünyaydı. Yaşamdan sonra başka dünyalarda ödüllendirme ya da cezalandırma yoktu. "Şeriat'ın saçma hükümlerine uymaya gerek yok" diyen İlyas, toplumda kadın-erkek ayrımı gözetilemeyeceğini, bütün insanların eşit olduğunu ancak sultanların bu eşitliği kuvvete dayanarak bozduklarını söylüyordu.

Batıni doktrinin tüm kurumlarına, ruhun ölümsüzlüğüne ve tekamülüne, yeniden doğuşa ve son durağın Tanrıyla birleşmek olduğuna inanan İlyas, "Herkes eşittir. Ancak, ruhunu geliştirme yolundaki tarikat erenleri Tanrıya daha yakındır" demektedir. Baba İlyas'ın isyan çağrısına koşan göçmenlerin başında, yine bir başka Yesevi Baba'sı olan, Baba İshak bulunuyordu. Baba İshak'ın çevresinde kısa sürede, Alevi Türkmenler, İsmaililer, Saabi inanırları ve Ahiler'den binlerce kişi toplanır. İshak komutasındaki bu kuvvet bir çok kere, üzerlerine gönderilen Selçuklu ordularını yener. Baba İlyas bu sırada Amasya'da Selçukluların elinde tutsak bulunmaktadır. İshak kuvvetleri onu kurtarmak üzere Amasya'ya yönelince Selçuklular yeni bir ordu kurarak, İshak kuvvetlerini yenerler ve neredeyse hepsini kılıçtan geçirirler. Böylece, tarihe "Babailer İsyanı" olarak geçmiş olan halk ayaklanması bastırılır.⁴

Ahilik:

Ahilik, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu Türklerine sanat, ticaret ve ekonomi alanlarında yaklaşık 630 yıl yön verip ışık tutmuştur. Anadolu Ahilerinin örgütlü bir güç haline gelmelerini Horasan erenlerinden bir Yesevi olan Ahi Evren Veli sağlamıştır (1171-1262). Ahi Evren, 1220'li yıllarda Moğollar Türk Harzemşahlar ülkesini yakıp yıktıkları sırada oradan Anadolu'ya gelmiştir. Ahi Evren, Anadolu'ya geldikten sonra Konya'ya gitmiş ve orada, Mevlana Celaleddin Rumi'nin yakın dostu Şems Tebrizi'ye biat ederek tasavvuf dersi almış ve bir derviş olmuştur.

Ahi Evren yüzyıllardır savaşçılık ve dini-ahlaki bilgiler vermekte büyük ve önemli görevler yerine getirmiş bulunan fütüvvet teşkilatından ve fütüvvetnamelerden yararlanarak Ahi teşkilatını kurmuştur. Ahi Evren'in kurduğu örgüt, yüzyıllar boyu bütün esnaf ve sanatkara yön vermiş, onların işleyişini düzenlemiş, yeniçeriliğin kuruluşunda Hacı Bektaş törenleriyle birlikte önemli rol oynamıştır. Devlet adamları bu kuruluşa girmeyi şeref saymışlardır. Ahi olmak için bir meslek ya da sanat sahibi olma zorunluluğu yoktur. Ahiliğe kabul şartı, iyi ahlaklılık, yardım severlik ve cömertlik olduğundan örgüte girenler temiz, ahlaklı ve iyilik sever kişilerdi. Ahiler arasından yüksek sırada yöneticiler, tabipler, valiler, komutanlar, müderrisler ve kadılar yetişmiştir.

Anadolu'ya Yesevi dervişleri ve İsmaili Dai'leri ile birlikte gelen Ahiler, meslek örgütü mensubu olmaları nedeniyle kırsal alanlardan ziyade, şehirlere yerleştiler. Ahilik, bir meslek örgütü olmanın yanı sıra, giriş-davranış töreleri ve sırları olan Batıni bir kuruluştur. Anadolu Ahilerinin örgütlü bir güç haline gelmelerini, Horasan erenlerinden olan Ahi Evren Veli sağlamıştır. Ahi Evren'in şeyhliği altında 13. yüzyıl başlarında Ankara'da yeniden yapılanan Ahilik teşkilatı kısa sürede tüm Selçuklu şehirlerine yayılmış ve Babailer İsyanı sırasında Batınilere elden gelen tüm yardımı yapmıştı.

Ahiler, daha sonraki dönemlerde de kendilerine en yakın kişiler olarak Alevileri, Bektaşileri ve Mevlevileri gördüler. Osmanlı devletinin kuruluşunda Ahiler oldukça önemli bir rol oynadı. Bazı kaynaklar, devletin kurucusu olan Osman Gazi'nin, oğul Orhan Gazi'nin ve 3. sultan Birinci Murat'ın Ahi teşkilatı üyesi olduklarını belirtmektedir. Ancak Osmanlı devleti genişlemeye ve imparatorluğa dönüşmeye başlayınca sultanlar, kendilerinden önceki Türk yöneticilerinin yolunu seçmiş ve kitleleri yönetmekte yöneticilere çok daha fazla imkan sağlayan Sünni tarikatlara girmişlerdir.

Ahilikte temel ilke, örgüte üye olanların kesin eşitliğidir. Üyelerin hepsi birbirinin kardeşidir. Ancak, aşama bakımından küçükten büyüğe doğru sonsuz bir saygı vardır. Ahiliğe girecek olanlarda belli nitelikler aranır. Üyelik için kişinin, örgüt bünyesinden birisi tarafından önerilmesi zorunludur. Küçültücü işlerle uğraşanlar, çevresinde iyi tanınmayanlar, örgüte kötü söz getirebileceği düşünülenler Ahi olamazlardı. Örneğin insan öldürenler, hayvan öldürenler (kasaplar), hırsızlar, zina ettiği ispatlananlar örgüte katılamazdı. Kasapların insan öldürenler ile aynı kategoriye konulması Batını inançtan kaynaklanmaktadır.

Örgüte giriş, diğer Batını tarikatler gibi, özel bir tören ile olurdu. Törende adaya kuşak bağlanır ve tüm insanlara karşı sevgi dolu, saygılı olması, doğruluk ve yiğitlikten ayrılmaması öğütlenirdi. Üyelerden kesin bağlılık, sonsuz itaat ve ketumluk istenirdi. Dinsizler örgüte kesin giremez ancak, sofuların da Ahiler arasında yeri olamazdı. Ahilik'te de bilgi edinme, sabır, ruhun arındırılması, sadakat, dostluk, hoşgörü yasaklara uyma gibi niteliklerin verildiği aşamalardan geçilirdi. Bu niteliklere sahip olmanın dışında Ahiliğin önde gelen altı ilkesi şunlardır: Elini açık tut, Sofranı açık tut, Kapını açık tut, Gözünü bağlı tut, Beline sahip ol, Diline sahip ol.

Ahilik'te üç aşamalı ve 9 dereceli bir inisiyasyon sistemi uygulanırdı. Birinci aşama olan Şeriat kapısında müride mesleki bilgiler, Kuran bilgisi, okuma yazma, Türkçe, matematik ile, örgütün anayasası niteliğinde olan Fütüvvename öğretilirdi. İkinci aşama olan Tarikat kapısında mesleki bilgi en üst düzeye ulaştırılır, tasavvuf bilgisi, müzik, Arapça ve Farsça üzerine eğitim yapılırdı. Bu aşamada mürid ayrıca askeri eğitim de alırdı.

Şeyh mertebesine erişilen üçüncü aşama, Marifet kapısıdır. Bu aşamada müriden Tanrıya inanması, benliğini öldürmesi, ululara hizmet etmesi ve cehalet karşısında susması istenirdi. Ahilik anayasasına göre ancak bunların tamamlanmasından sonra Hakikate ulaşılması, insanın Kemale ermesi mümkün olurdu. Takipçisi olduğu Fütüvve gibi Ahilik de 9 dereceli bir sisteme dayanırdı. Her kapı üç dereceyi içerirdi. Bu dereceler şöyle sıralanır: Yiğit, Yamac, Çırak, Kalfa, Usta, Ahi, Halife, Şeyh ve Şeyh ül Meşayih.

Ahiler yalnızca ekonomik bir örgütlenmeyi değil, Ortaçağ Avrupasının Şövalye Tarikatleri gibi dini askeri bir örgütlenmeyi de gerçekleştirmişlerdi. Örgüte kabul edilen müride, bir profesyonel asker kadar değilse bile, kendisini savunmayı bilecek kadar silah kullanma sanatı öğretiliyordu. Selçuklular döneminde, sultanların düzenli orduları dışında ülkedeki en güçlü silahlı örgüt, genç kalfa ve ustalardan oluşan Ahi müfrezeleriydi.

Moğol istilaları sırasında sultan kuvvetlerinin yenilip kaçtığı sırada pek çok kenti Ahi müfrezeleri savunmuştu. Kendilerini paralı askerler vasıtasıyla koruyan beyler, emirler bile Ahilerden çekinirlerdi. Moğolların kesin zaferinden sonra, valilerin ve beylerin kentlerden kaçmaları üzerine, onların görevlerini de Ahiler yürütmüşlerdi. Bu dönemde, Selçukluların güçlü veziri Pervane dahi, Ahilerin gücü karşısında boyun eğmiştir.

Ahiler hakkında ilk defa, görgüye dayanan ve toplu bilgi

veren kişi, ünlü Berberi gezgin İbn-i Batuta'dır. İbn-i Batuta, Osmanlı Sultanı Orhan zamanında (1326-1359) Anadolu'nun bir çok şehir, kasaba ve köylerini gezmiş, Ahilere konuk olmuştur. Batuta izlenimlerini şöyle anlatır:

“Bilad-ı Rum adıyla anılan bu ülke dünyanın en güzel yeridir. Tanrı başka yerlerde ayrı ayrı verdiği güzelliklerin hepsini birden bu ülkeye vermiş. Ahalisinin yüzleri çok güzel, giysileri temiz, yemekleri nefistir. Bereket Şam'da, şefkat Rum'da (Anadolu'da) dendiğı doğrudur. Yani gerçek şefkat Anadolu halkı olan Türkmenler arasında dır. Bu bölgede hangi eve yada zaviyeye insek erkek ve kadın komşularımız halimizi, hatırımızı sorarlardı. Burada kadınlar örtünmezler, erkeklerden kaçmazlar. Ayrılışımızda sanki kendi halkımızdan, akrabalarımızdan birilerimiz gibi candan uğurlarlar, kadınlar ağlarlar. Ahiler, Anadolu'da oturan Türkmenlerin her şehrinde, kasaba ve köyünde vardrlar. Yabancılar yardım etmek, onları konuklayıp yedirip içirmek, bütün ihtiyaçlarını görmek, zorbaların hakkından gelmek, zalim ve edepsiz tabakasını ortadan kaldırmak hususunda bir benzeri daha yoktur.”

Ahilik, kişiye mesleğinde ve ahlaki davranışında yüksek fazilet ve saygınlık verdiğinden, 1230'lu yıllardan, meslek ve sanatın her türlü kontrolünün bu kuruluştan alınıp, meslek ve sanat tutmanın serbest bırakıldığı 1860'lı yıllara dek 630 yıldan çok, Anadolu Türkünün sanat, ticaret ve meslek kuruluşlarını ayakta tutmuştur. Ahi Evren'in düzenlemiş olduğı kurallara göre mesleklerin ve sanatların bölüştürölmesinden, malların işlenişine, satılışına dek her tür işlem inceden inceye ayarlanmıştır. Bu kurallar, hem meslek erbabı arasındaki sürtüşmeyi, hem de üretici-tüketici arasındaki kavgayı ortadan kaldırmıştır.⁵

Bektaşilik:

Hacı Bektaş Veli, 1210 yılında Horasan'da doğdu. Burada Yesevi tarikatine katılan ve Babalığa kadar yükselen Veli, 1240

yılında diğer Yesevi Babaları ve İsmaili Daileri ile birlikte Anadolu'ya geldi. Burada yakın dostu Baba İlyas'ın yanına gitti ve Amasya'ya yerleşti. Babailer isyasının arka plandaki örgütleyicilerinden olduğu sanılan Veli, fazla deşifre olmaması sayesinde büyük katliamdan kurtuldu. Anadolunun birçok yerini dolaşan Veli, sonunda Kırşehir'in Sulucakaracahöyük bucağına yerleşti ve Yeseviliğin devamı niteliğinde olan Bektaşiliği yaymaya başladı. Babailer isyanından sağ kurtulan Yeseviler ve İsmaililer kısa sürede Hacı Bektaş etrafında toplandılar. 1271'de aynı yerde öldüğünde çevresinde binlerce müridi vardı.

“Din ayrılığı gereksiz. Dinler insanlar arasında anlaşmazlıklara neden oluyorlar. Aslında tüm dinler dünyada barış ve kardeşliği sağlamak içindir” diyen Hacı Bektaş Veli, bu görüşlerini Velayetname adlı eserinde ortaya koydu. Bektaşiliğin öncelikli hedefi, temelini sevginin oluşturduğu “Evren-Tanrı-İnsan” birliğini kavramaktır. İnsan bir sevgi varlığıdır. İnsan Tanrısal niteliklerle donatılmıştır. Başarının ilk basamağı kişinin kendisini tanıması ve sevmesidir. “Kendini seven Tanrıyı da sever”.

Yeseviliğin devamı olan Bektaşilik; eski Türk inançlarıyla İslam dinini harmanlayan, resmi İslam'dan farklı bir din anlayışıdır. Hacı Bektaş tarikatı kendisi tarafından değil, 14. yüzyılda Abdal Musa tarafından kurulmuştur. Hacı Bektaş, ölmeden önce manevi kızı, Kadıncık Ana'ya bütün kerametlerini vermiş ve Kadıncık ana Abdal Musa ile birlikte Hacı Bektaş tarikatını kurmuştur. Bektaşiler başlangıçta Osmanlı himayesine girmişlerdir. Osman ve Orhan Gazi; Geyikli Baba, Abdal Musa gibi dervişlerle önceleri işbirliği yapmış, daha sonra da kendilerine karşı zararlı gördükleri bazı dervişleri ülkeden kovmuşlardır.

Diğer Batıni ekollerde olduğu gibi Bektaşilikte de ruh ölüm-süzdür. Ruh gövdeye sonradan girmiştir ve geldiği Tanrısal kaynağa geri dönecektir. Ruh gövdeye sadece dirilik sağlamakla

kalmaz, anlayış, hatırlama, bilme, tanıma, düşünme ve akıl etme gibi yetilerin de kaynağıdır.

İnsan, yaşadığı ortamda bağımsız bir varlıktır. Onun görevi alçak gönüllü davranmak, özünü arındırmak, olgunlaşmak, gösterişten uzak durmak ve yüreğini doğa, insan ve Tanrı sevgisiyle doldurmaktır. İnsani bedenler amaç için yalnızca birer araçtır.

Bu nedenle insanları kadın-erkek diye ayırmak, ya da sosyal konumlarına ya da ırklarına bakarak küçük görmek yapılabilecek en büyük yanlıştır. Kadın-erkek tüm insanlar eşittir. Tüm dinler insanı olgunlaştırmak, barış ve kardeşliği yaymak içindir. Oysa zamanla dinlerin bu anlamları değiştirilmiş ve katı, çekilmez kuralları getirilerek insanların yaşamları kısıtlanmış, kendilerini geliştirme imkanlarının önüne set çekilmiştir. Gerçek yasaklar, şeriatın öngördükleri değil, tarikatın temel ilkelerine aykırı davranışlardır.

Bektaşilik, evrenin, Tanrının sureti olduğunu, insanın da yer yüzünün Tanrısı konumunda bulunduğunu kabul eder. Tanrı insanın içinde olduğundan, Tanrısal özellikler olan düşünme yetisi, irade, eylem özgürlüğü de insanda bulunur. Gerçek ibadet, insanın düşüncelerini kendisi üzerinde yoğunlaştırmasıdır. İnsanın kendi dışındaki bir olguya ibadet etmesi gereksizdir. İnsanın kendi varlığını düşünmesi, ruhsal olarak gelişmesini sağlayacak ve birey, Kamil İnsan konumuna ulaşabilecektir. Kamil İnsanda Tanrı, bu evrende kendi bilincine varmanın en üst noktasına ulaşır.

Ancak Kamil insanlar Tanrıya dönebilir ve onun tarafından özümсенir. Bektaşilikte ketumluk esastır. Bektaşilerin törenleri halka açık değildir. Gizli, özel ritüelleri vardır ve bunlardaki “Bektaşî Sırrı” büyük bir özenle korunur. Ritüeller açısından Velayetname’nin özel önemi vardır. Ancak Bektaşiliğin son biçimi ile kurumlaşması, 1500’lerde, dönemin Bektaşî şeyhi Balım Sultan

tarafından yapılan bazı düzenlemeler sonucunda mümkün olmuştur.

Bir Bektaşî müridi, öğretiyi ancak bir mürşidin yardımı ile anlayabilir. Mürşidin (rehberin) varlığı kesinlikle zorunludur. Bu nedenle yeni giren müridin mürşidine mutlak itaati, ona tamamı ile teslim olması son derece doğaldır. Tarikatın sembollerinin ve pratiklerinin anlaşılması ancak onunla mümkün olur. Bektaşî öğretisi, müridin yaşadığı toplum içinde öğrendikleriyle çok ters olduğu ve özellikle de şariat öğretileriyle son derece uyumsuz bulunduğu için yeni gireni olası bir şoktan korumak amacıyla rehberlik sistemine büyük önem verilmiştir.

Mürşid üç sıfat ile tanımlanabilir; Mürebbi, öğretmen ve eğitici. Diğer bir deyişle şeyhin temsilcisi, öğretmen üstad ve ruhsal yaşam sanatında örnek alınacak kişi. Mürşidin varlığı ile, Bektaşîlik sırrı yaşanan bir olgu haline gelir. Müritten beklenen tek şey zihnini sürekli açık tutarak, öğrenmesi ve öğrendiklerini en büyük sır olarak saklamasıdır.

Hacı Bektaş, Tanrıdan var olan insanları dört grupta toplar. Bunlar Tanrıya ulaşma konusunda farklı yöntemler uygulayan insanlardır. Birinci grupta, gerçeği Tanrıya ibadette arayan sofu kişiler vardır ve dünya üzerindeki insanların oldukça önemli bir bölümü bu gruptandır. İkinci grupta tarikatın yolunu uygulayan ancak sofuluktan kurtulamayanlar, üçüncü grupta Tanrı hakkındaki sırları bilme ayrıcalığına sahip, ermişler ve nihayet sonuncu grupta da Tanrı ile birleşmiş olanlar yer alır. İşte Bektaşîlikteki bu dörtlü inanç biçimine, “Dört Kapı Öğretisi” denilmektedir.

Bir Bektaşî, bu dört kapıdan geçmeden Kamil İnsan olamaz. İlk kapı, ortodoks dinsel yasaların öğretildiği Şariat kapısıdır. Bunu, tarikatın gizli pratik ve sembollerinin verildiği Tarikat Kapısı ve mistik Tanrı biliminin öğretildiği Marifet Kapısı izler. Bektaşî için gerçek ancak dördüncü kapı olan Hakikat Kapısı ile

gözler önüne serilir. Dört kapının her biri on basamaktan oluşmaktadır ve kişi derviş olmak niyetindeyse, bu basamakları tırmanmak zorundadır.

Şeriat kapısında İslam dininin temel ilkeleri, Aleviliğin genel koşulları ile “Allah- Muhammed- Ali” üçlemesinin gizemi öğretilir. Bu kapının (derecenin) müritlerine “Beloğlu” ya da “Aşık” denir. Aşık henüz nasip almamış kişidir. Şeriat kapısının 10 basamağı şöyle sıralanır:

- 1- İman etmek,
- 2- Kuran öğrenmek,
- 3- Namaz, oruç, zekat, hac gibi zorunlu görevleri yerine getirmek (bu zorluluklar bir sonraki kapıda kalkar),
- 4- Dürüst davranmak,
- 5- Evlenmek,
- 6-Cinsel yaşamdaki yasakları bilmek,
- 7- Muhammed’e ve onun cemaatine uymak,
- 8- Herkese şefkatli davranmak,
- 9- Her türlü temizlik kaidesine uymak,
- 10- Emirler ve yasaklara itaat etmek.

Şeriat kapısı koşullarını tam olarak uygulayan ve müşşidinin de onayı ile ikinci dereceye, Tarikat Kapısı’na geçen müride verilen unvan artık “Yol Oğlu” ya da seven bir dost anlamına gelen “Muhip”tir. Bir muhip ilk iş olarak Pir’e bağlılık yemini etmek ve bundan önceki tüm günahları için tövbe etmek zorundadır. Bundan sonra muhip, müşşidi tarafından tarikat kuralları hakkında eğitilir ve bu kuralları anladığını, kabul ettiğini göstermek üzere saçlarını kestirerek, giysilerini sadeleştirir. Bu kapının dör-

düncü basamağını çok sıkı bir çalışma ve disiplin terbiyesi, beşinci basamağını da mürşide ve tüm kardeşlere hizmet oluşturur.

Altıncı basamakta muhip alçak gönüllü davranmak ve Tanrıdan korktuğunu ihsas etmek durumundadır. Yedinci basamakta Tanrı korkusundan ona sığınarak kurtulan muhip için daha sonraki sekizinci aşama, dikkatli ve ölçülü davranmayı öğrenmektir. Dokuzuncu basamakta maneviyat ve sevgi üzerine bilgisini yoğunlaştıran muhip son basamakta sevginin Tanrısal yönünü tanımakta ve bir üst dereceye geçmeye hak kazanmaktadır. Görüldüğü gibi, İslam şeriatına uyma zorunluluğu daha ikinci derecede sona ermektedir. Kadın ve erkeklerin birlikte katıldıkları bu derecede yapılan törenlere “İkrar ayini” ya da “Ayin’i Cem” adı verilir.

Üçüncü derece, Marifet Kapısıdır. Derece salıklarına “Derviş” adı verilir. Marifet Kapısı töreninin adı “Vakfı Vücut” törenidir. Dereceyi almak için bazen on yıl dahi bekleyen Derviş’e bu törende tarikatın resmi tacı giydirilir. Marifet kapısında insanın, Tanrının, evrenin gizemleri, değerleri ve anlamları üzerinde durulur. Doktrinin önde gelen öğretisi olan “Birlik Yasası”nın gizemine varılır. Dervişin bu kapıda aşması gereken on basamak şöyle sıralanır:

- 1- Ahlaki davranış disiplini,
- 2- Hoşgörülü ve alçakgönüllü olmak,
- 3- Kendini kontrol etmek ve sürekli özeleştiriye bulunmak,
- 4- Sabırlı olmayı bilmek,
- 5- Cinsel yaşamda temiz ve disiplinli olmak,
- 6- Herkese karşı cömert davranmak,
- 7- Kibirli olmamak,
- 8- Batını bilimin ayrıntılarını incelemek,

- 9- Batıni bilimi uygulama aşamasına sokmak,
- 10- Kendini tanımak ve bilmek.

Kendisini tanıyan ve kendisini, dolayısıyla da Tanrıyı bilen kişi Bektaşî öğretisinin de son aşamasına geçmeye hak kazanmış kişidir. Bektaşîliğin son derecesi, Yesevilikte olduğu gibi, Kamil İnsan derecesi de denilebilecek, “Baba” unvanının elde edildiği “Hakikat Kapısı”dır. Hakikat Kapısı’na özel bir törenle eriştirilen Baba, Mürşit olma hakkını da elde eder. Bektaşî tekkelerinin yöneticileri Baba’lar arasından tayin edilir. Bektaşî Babaları’nın da on görevi vardır:

- 1- Toprak ile bir olduğunu kavramak,
- 2- Diğer inanç biçimlerine hoşgörölü olmak,
- 3- Doğayı ve doğal dengeyi bozacak eylemlerden kaçınmak,
- 4- Dünyayı tanımak ve dünya ile varlık birliğini kavramak,
- 5- Tanrının yüceliği önünde eğilmek,
- 6- Dereceye ait sırları yalnızca diğer Baba’lar ile tartışmak ve dışarı sır vermemek,
- 7- Tanrıyı ruhsal varlığı içinde hissetmek,
- 8- Tanrısal Nuru görmek,
- 9- Tanrıya, Tanrısal Nur içinde erimek amacıyla yakınlaşmak ve;
- 10-Tanrıyla bir olmak. İşte bu aşamada Bektaşî Babası Tanrısal bir varlıktır, Kamil İnsandır.

Osmanlının kuruluş ve yükselme döneminde birçok derviş savaşıla katılmıştır. Böylece Osmanlılar ilk Bektaşî dervişlerinden Balkanlar’da İslamı yayma konusunda yararlanmışlardır.

Ele geçirilen yerleri Türkleştiren ve İslamlaştıran Bektaşilik, Trakya ve Balkanlar'da çok gelişmiştir. Bektaşilik özellikle, yanına çekmeyi başardığı Yeniçerilerin askeri gücü sayesinde Sünni Osmanlı yönetimine dahi direnebilmiş, Yeniçerilerden çekinen Sünni Halifesi Osmanlı hükümdarları Bektaşi tekkelerine doku-namamışlardır.

Şah Kalender isyanında Bektaşiler Kızılbaşlara yardım etmişlerdir. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim'den itibaren Bektaşlere kötü gözle bakılmış ve Bektaşi tekkelerine yardım kesilmiştir. 1826'da Bektaşi tarikatına bağlı olan Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasından sonra Bektaşi tekkeleri kapatılıp, Bektaşiler sürgün edilmişler ve öldürülmüşlerdir. Ardından Bektaşiler kendilerini korumak için masonluğa girmeye başlamışlardır. Masonlarla Bektaşiler arasında bir yakınlaşma olmuş; tekkelerin, ayinlerin düzeni açısından benzerlikler ortaya çıkmıştır.⁶

Alevilik:

Anadolu'daki Bektaşiler Tengricilik ağırlıklı geleneklerini sürdürmüşler, daha sonra da çeşitli etkilerin altında kalmışlardır. İlk önemli etki Şii olan Ahiliktir. Ahilerin piri, Selman-ı Farsi'dir. Peygamber'in ailesini sevmek, Kerbela için ağlamak biçimindeki ilk Şii etkileri, Anadolu Bektaşlerine Ahilerden geçmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda ise Anadolu Bektaşiliğini Hurufilik etkilemiştir. Hurufiği kuran ve Azerbaycan'da yayan Fazlullah Astarabadi, Timurlenk tarafından asılınca müritleri Anadolu'ya kaçmış ve Bektaşiler arasına gizlenmişlerdir.

Alevi-Bektaşi edebiyatı içinde yedi büyük ozandan üçü; Nesimi, Yemini ve Virani Hurufi'dir. Tengricilik'in bir çeşit devamı olan Hurufi inanışına göre, insanda Tanrı özü vardır. İnsan Tanrı'nın bir parçasıdır. Evrenin Tanrı ile aynı olduğu görüşü olan pan-teizm, Hurufiliğe Tengricilik'ten kalmıştır. Bu nedenle de Huru-

filik, Anadolu Bektaşiliği içinde barınmakta hiç bir güçlük çekmemiştir. Hurufilikte her insanın yüzünde Tanrı'nın, Ali'nin adı görülebilir. İnsanın yüz hatlarında harflerden oluşan alfabenin varlığı inancı, Anadolu Bektaşiliğine Hurufilikten gelmiştir. Hurufiliğin temel inancı Fazlullah'ın, Allah'ın bedeninde görüldüğü ve kıyamet gününe yakın Müslümanları, Hristiyanları ve Yahudileri kurtaracak mehdi olduğu biçimindedir. Kızılbaşlıktaki Allah'ın, Halife Ali'nin bedeninde görüldüğüne dair temel inanç buradan gelmektedir.

Anadolu Bektaşiliği üzerindeki en büyük etki ise Kızılbaşlık olmuştur. Şah İsmail'i başa getirenler Kızılbaşlardır. Başlarına 12 parçalı kırmızı bir takke giydikleri için Kızılbaş olarak adlandırılmışlardır. Anadolu Bektaşiliği üzerindeki Şii etkisi, Kızılbaşlar ile daha da güçlenmiştir. Şah İsmail, Osmanlı merkezi yönetiminden bunalmış olan Türkmen boylarını, Osmanlı zulmünden kurtaracak mehdi olduğu propagandasıyla yanına çekmeyi başarmıştır.

On İki İmam Şiiliği ve buna bağlı olarak Halife Ali kültürünü, "halife" denilen misyonerleri aracılığıyla yaymayı başarmıştır. Şah İsmail Çaldıran'da yenilince Kızılbaşlığı terketmiş, Kızılbaşlar da ona gücünmüşlerdir. Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb, daha sonra kızılbaşları İran'dan atmaya çalışmıştır. Ancak Anadolu'da bu hareket devam etmiş ve böylece İran Şiiliği ile Anadolu Kızılbaşlığı arasında kesin bir fark oluşmuştur. Şeriatçi olan İran Şiiliğine karşın Anadolu Bektaşiliğinde (Alevilikte) şeriatçilik yoktur. Anadolu Bektaşiliği dinler üstü, hoş görülü, insan sever bir anlayıştır.

Alevilik (Anadolu Bektaşiliği) insanı merkeze koyan bir öğretilerdir. Alevilik içindeki eski Türk inançları; Kadınların törenlere katılması, içkiye olan hoşgörü; turnaya verilen önem, Güneş'in doğuşunda doğuya dönüp Ali'ye niyaz etme gibi biçimlerde

kendini gösterir. Alevilik, eski Türk geleneklerinden; Tengricilikten, Zerdüştlükten, Maniheizmden, Budizmden oluşan bir sentezdir. Bu açıdan senkretik bir sentezdir.

Senkretizm; birbirinden ayrı, çatışan ideoloji ve görüşlerin birlikli bir düşünce sistemi içinde uyumlu hale getirilmesi, birbirinden tamamen farklı inanışların harmanlanması felsefesine verilen addır. Bu sentez içinde Sufi ve Oniki İmam temelli Ahilik, Ali'nin Tanrısallığı görüşünün bulunduğu Hurufilik, hiçlikten yaratılmış olmaya dayanan Tevrat gelenekli Kabalizm, Hızır adı altında bazı azizlerin kutsanışına dayanan Hıristiyanlık etkileri vardır.

Alevilik öğretisi dört ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, tüm varlıkların Tanrıdan sudur ettiğine inanmak, ikincisi Kamil İnsan teorisi, üçüncüsü Ali aşkı ve sonuncusu da Şeriatın reddidir. Aleviler, "Herşeyin Tanrının bir parçası olduğunu bilirseniz, şeriat tarafından yasaklanan şeylerden vaz geçmeye, örneğin içki içme yasağına uymaya gerek yoktur" derler. Alevilere göre bugün kullanılan Kuran gerçek Kuran değildir. Muhammed'in Kuranı, Halife Osman döneminde Osman ve yandaşlarınca, kendi çıkarları doğrultusunda değiştirilmiştir.

Anadolu Alevileri ile İran Şiileri, birbirlerinden çok farklı inanç sistemlerine sahip olan iki ayrı topluluktur. Her iki mezhebin Ali yandaşı olmaları, onların daima ayrı kampta bulundukları iddiasıyla ele alınmalarına yol açmıştır. Ancak Şiilerin, zaman içinde şeriatın büyük bir bölümünü kabul etmiş olmalarına karşın, Batıni doktrin yanlısı Aleviler şeriatı hiçbir zaman kabul etmemişlerdir.

Aleviler ve Bektaşiler Türkçeyi tapınım dili olarak kabul etmişler ve bu sayede Anadolu'da Türk dilinin kullanılmasını, bugünlere ulaşmasını sağlamışlardır. Alevilerin Türkçeye bağlı kalmaları sayesinde Anadolu Türk halkının Araplaşması ya da İranlılaşması da önlenmiştir. Alevilik, Allah-Muhammed-Ali üç-

lemesine inanır. Bu inanış, Tanrı-doğa-insan birliğini kapsayan üçlemenin bir tür devamıdır. Alevilikte kadın, Sünniliğin tam tersine, kesinlikle toplumdan soyutlanmamıştır. O, toplumun eşit bir parçasıdır. Dini törenlerde dahi başını örtmez. Bu törenlerde kadınlar ve erkekler birlikte dans ederler ve hatta, topluluğa saygı kuralını gözetmek koşuluyla içki dahi içebilirler.

Aleviler Tanrısal vahiye inanmaz. Onlara göre Tanrının en büyük vahiye doğa ve düşünen insandır. Şimdiye kadar yazılmış her şey insanların eseridir. Özellikle kutsal kabul edilen metinlerin yazarları da, Kamil İnsanlardır. Bu nedenle, bu metinlerin Tanrısal kabul edilerek dogmalaştırılmasına, bazı parçaları alınarak, bunlarla zorunlu bir yaşam biçimi belirlenmesine kesinlikle karşıdırlar. Aleviler tarihin her döneminde dünya üzerinde 300 dolayında Kamil İnsanın yaşadığına, bugün de üç aşağı beş yukarı aynı sayıda Kamil İnsanın yeryüzünde bulunduğuna inanmaktadırlar. Alevilikte en önemli Batını inanç sudur teorisi ve Kamil İnsan inançlarıdır.

Alevilere göre Tanrısal sudur şöyle gerçekleşmiştir :

“Tanrı ilk aşamada kendi bilincinde değildi. Kendisini seven ve bilme ihtiyacı içinde olan Tanrı, üst düzeyde bir bilince ulaşmak için kendisiyle yabancılaştı. Özünden hiçbir şey kaybetmeksizin tüm evren, bir ışık ve sevgi yumağı olan Tanrıdan fışkırdı. İkinci aşamada Tanrının kişiliğinin üç farklı yönü ortaya çıktı. Yesevilik, Bektaşilik gibi sufi akımlardaki Evren-Tanrı-İnsan üçlemesi, Alevilerde Allah- Muhammed- Ali biçimine dönüştü. Üçüncü aşamada “Aklı Evvel” ortaya çıktı. Aklı Evvel, tüm evreni ve bu arada dünyayı kaostan kurtarıp düzenli bir forma sokan kutsal güçlerin bütünüydü ve niteliğinden dolayı ona, “Evreni inşa eden usta” da denilmekteydi.

Adem, yeryüzünde vücut bulan Tanrısal yansımaydı. Yani Mikrokozmostu. Tanrının kendisini bilmesi için insana, özellikle

de Kamil İnsana ihtiyacı vardı. Çünkü, Tanrısal Nur ile birleştiğinde deneyimlerinden, düşüncelerinden faydalanarak Tanısal bilincin artmasını sağlayacak yegane varlık Kamil İnsandı. Alevisler, Kamil İnsan hedefine ulaşmak için Tanrıdan fışkıran ruhların gelişmek zorunda olduklarına inanmaktadırlar. Sudurun ilk sonucu olarak mineraller oluşmuştur. Devrin ileriye doğru devam etmesi gerekmektedir.

Minerallerden bitkiler, bitkilerden hayvanlar meydana çıkmış ve hayvanların en üst basamağındaki maymundan da insan türemiştir. Ruhun, Kamil İnsan hedefine ulaşana kadar devamlı beden değiştirdiğine, insanların yeryüzündeki yaşamlarının Kamil İnsan hedefine ulaşmak için tek yol olduğuna, bu nedenle de insanların iyi ve dürüst olmaları gerektiğine de inanılmaktadır. Alevi inancına göre Tanrısal nura ulaşmadan önce her ruh şu 14 aşamayı geçmek zorundadır:

- 1-Cansız maddelerin ruhu,
- 2-Bitkilerin ruhu,
- 3-Hayvanların ruhu,
- 4-Şeytanların ruhu,
- 5- Cinlerin ruhu,
- 6- İnanmayanların ruhu,
- 7- İnananların ruhu,
- 8- Dindarların ruhu,
- 9- Ermişlerin ruhu,
- 10- Evliyaların ruhu,
- 11 - Peygamberlerin ruhu,
- 12-Meleklerin ruhu,
- 13-Evrensel ruh,
- 14- Evrensel Hikmet

Önce zorla Müslümanlaştırıldıkları için, sonra da yüzyıllar boyu Sünniliğin baskısı altında kaldıkları için Aleviler Sünniliğe karşı mesafelidirler. İstanbul ve Balkanlarda şehirlere yerleşmiş olan Bektaşiliğin tersine Alevilik (Anadolu Bektaşiliği), köylerde kalmış ve cahilleşmiştir. İlerici bir özü olan Alevilik, cumhuriyetle birlikte şehirleşmiş ve Alevilerin kültür düzeyleri yükselmiş, ancak Alevilik kurumu başta Alevi dedeleri olmak üzere, yeteri kadar ilerleyememiştir. 1826’da Bektaşilerin sürgün ve katliamlardan korunmak için masonluğa girmelerinden sonra, Bektaşilerle Aleviler (Anadolu Bektaşileri) arasında önemli bir fark daha oluşmuştur. Alevilerin masonlukla herhangi bir ilgileri olmamıştır.⁷

Mevlevilik:

Mevlana Celaleddin Rumi, diğer birçok Türk sufisi (mutasavvıf) gibi Horasan’da doğdu (1207) ve Anadolu’ya göç etti. 1273’de Konya’da öldü. İlk derslerini, kendisine “bilginler sultanı” sıfatı layık görülen babası, ünlü sufi Bahaeddin Veled’den aldı. İkincisi hocası, babasından el almış olan Seyyid Burhaneddin Tirmizi oldu. Batini doktrin ile iç içe büyüyen Celeleddin, bir İsmaili Daisi ve Ahi yoldaşı olan Şems Tebrizi ile karşılaşınca, yavaş yavaş kendi ekolüyle ortaya çıktı. Celaleddin Tanrıya ulaşmak için insandaki en büyük gücün aşk olduğu fikrini daima savundu.

Celaleddin’e göre var olan her şeyin kökeni aşktır. Bir bitki, bir hayvan da sevebilir. Ancak, hem bedeniyle, hem bilinciyle, hem düşüncesiyle, hem belleği ile sevebilen tek varlık insandır. Aşk, ışıktır. Aşkların en güzeli bu bilince ulaşıldığı zaman raks, tüm dünya ile aşkta birleşmek, onun evrensel dönüşüne ayak uydurmaktır. Semah sırasında ellerinin birinin gökyüzüne dönük, diğerinin yeryüzüne bakar durumda olması da, Tanrıdan

aldığı aşkı tüm dünyaya sunmaktan başka bir şey değildir.

Ruh Tanrı'dan fışkırmadır, ölümsüzdür. Gövdeden önce de vardı, gövdeden sonra da var olacaktır. Ruh ilk çıktığı kaynağa, Tanrı'ya dönmenin özlemi içindedir. "Ney" den çıkan ses, ruhun acı dolu, yakınmalı özlemini ifade eden sestir. Ölüm, gövdeyi meydana getiren elemanların çözülmesi, ruhun kurtulmasıdır. Dinler, içindeki çelişkiler ile Tanrısal varlıkla bağdaşmayacak kurumlardır. Tanrı sonsuzdur. Salt ışık, salt us, salt ruhtur. Evren, Tanrının engin varlık alanıdır. Evreni yöneten sevgidir. Bu sevgiyi gönül gözü ile görebilen kişi kendini bilir, Tanrıyı bilir, "Hak ile hak olur". Dünya tüm insanların barış içinde yaşamaları gereken bir yerdir. Bütün insanlar özdeştir. Önemli olan insanların ve insanlığın tekamülüdür.

Mevlana Celaleddin Rumi'nin Şemsaddin Tebrizi ile karşılaşması hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bir İsmaili Daisi iken, Moğol istilası ile İsmaililer'in dağılması üzerine İran'dan ayrılan ve Anadolu'ya, Ahiler'in yanına gelen ve bir Ahi yoldaşı olan Tebrizi, Ahiler arasında kendi engin bilgisini paylaşabilecek nitelikte kimseyi bulamayınca, çoktandır ününü duyduğu Mevlana Celaleddin'in yanına Konya'ya gider. Tebrizi'nin Batını düşüncelerindeki berraklık ve dar kafalılığın her türlüüne karşı çılgınca mücadele etme azmi Mevlana'yı etkilerken, Mevlana'nın Tanrı ve insan sevgisi de Tebrizi'yi aynı oranda etkiler. Gerçeğin sırrına erebilen insanların az bulunabildiği ortamda iki Kamil İnsanın biraraya gelmesi, yüzyıllar boyunca sürececek bir Batini ekolün de doğmasına yol açmıştır.

Mevlana'nın öğrencilerine "Kitap-el Esrar" (Sır Katipleri) denirdi. Bu öğrenciler arasında her kesimden Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Rumlar, İranlılar, Araplar, Ermeniler, Türkler bulunmaktaydı. O güne kadar, bu denli farklı din ve milletten insanları mürid edinen bir başka ekol olmamıştı. Celaleddin'in

ölümünden sonra büyük oğlu Sultan Veled, babasının ekolünü kurumlaştırdı. Tarikat üyelerine, Mevlana'nın yazım dili olarak kullandığı Farsça'da

“Dönen” anlamına gelen Mevlevi denildi. Ancak, kullanılan dilin Farsça, öğretinin de zor kavranır olması nedeniyle Mevlevilik yalnızca aydın çevrelerinde sınırlı kaldı ve halka inemedi.⁸

Yunus Emre:

Yunus Emre 1245 yılında Ankara yakınlarındaki Sarıköy'de doğdu. Yunus Emre Horasan'da doğmadı, ama doğduğu köyde yaşayanların hepsi Horasan'dan göç eden, Yesevi tarikatına bağlı kişilerdi. Bazı kaynaklar bu köyün “Hacı İsmail Cemaati” olduğunu, dolayısıyla köylülerin Türkmen İsmaililer olduğunu öne sürmektedir. Batını doktrini halka kendi dilinde anlatan ve sevdiren, bu anlamda da Mevlana'nın gerçek varisi olduğu söylenebilecek kişi Yunus Emre'dir.

Baba İlyas, Hacı Bektaş Veli, Ahi Evren, Celaleddin Rumi ve Yunus Emre'nin aynı dönemin, aynı koşulların insanlarıdır. Yunus Emre de, Mevlana'nın ölümünden kısa bir süre önce Konya'ya gelmiş ve ondan ders almıştır. Yunus Emre; “Mevlana sohbetinde, Saz ile işaret oldu. Arif maniye daldı, Çünbiledür ferişte” derken, Celaleddin Rumi'nin derslerine katıldığını belirtmektedir. Ayrıca Yunus, “Mevlana hüdavendigar bize nazar kılalı, Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır” diyerek, üstadına olan saygısını ve gönül birliğini dile getirmiştir.

Yesevi inançlarıyla büyüyen Yunus gençliğinde, tasavvuf ilmini öğrenmek amacıyla dönemin en ünlü sufi büyüğü Hacı Bektaş'ın yanına gider. Ancak çok yaşlanmış olan Hacı Bektaş, Yunus'u, kendisi gibi bir Yesevi Babası ve Bektaşî olan “Baba Taptuk”un, diğer adıyla Taptuk Emre'nin yanına gönderir. Baba Taptuk, Hacı Bektaş'ın halifesi Sarı Saltuk'tan el almıştır. Sarı Sal-

tuk yandaşları ile birlikte, Dobruca'ya göç edince Anadolu'daki Bektaşî tekkelerinin şeyhliğine Barak Baba ve Taptuk Emre getirilmişlerdir. Taptuk'un yanında 30 yıl geçiren Yunus, Hakikat Kapısı'ndan aynı dergahta geçer. Yunus, Taptuk Emre'nin yanında dört kapıdan geçerek, Kamil bir İnsan haline gelir. Önce Şeriat kapısında tüm dinlerin içeriğini öğrenir.

Bu okunan varak nedir?" diye gerçek kitabın sevgi (aşk) olduğuna, diğer tüm kutsal kitapların önemsizliğine dikkat çeken Yunus, Tanrıyı hem seven, hem sevilen, hem de sevginin (aşkın) kendisi olarak görmektedir. Ona göre, kendisi aşk olan Tanrı, aşık ve maşuk olması sıfatıyla tüm varlıkları, evreni ortaya çıkarmıştır. Bütün varlıklar gibi, insan benliği de Tanrısal aşkın yansımasıdır. Varoluş, ilahi aşkın dalga dalga yayılıp, genişlemesinden başka bir şey değildir ve sürgit devam etmektedir.

Diğer sufiler gibi Yunus da, gerçek aşk sayesinde insanın giderek Tanrıya yaklaştığını ve sonuçta Tanrıyı kendi içinde bulacağını savunmuştur. İnsan, Tanrıyı kendi içinde görmesi ile tekamül etmiş olur. Ruhun ölmezliğine inanan, İnsan-evren-Tanrı birliğine inanan ve var olanın yalnızca Tanrı olduğunu söyleyen Yunus, çeşitliliğin yalnızca görüntüden ibaret olduğunu, Tanrısal sudur sonucunda ortaya çıkan evren ile insanın yapısının, ilkelerinin özdeşliğini belirtir. Yunus'a göre iman, ruhsal sezgi gücüyle elde edilir ve o yalnızca Kamil İnsanlara has bir imandır. Dinin imanla hiç bir ilgisi yoktur.⁹

Dipnotlar:

1- Köprülüzade, M. Fuad. Çev. Y.Doç.Dr. Ferhat Tamir.
www.bilig.yesevi.net

2- Köprülüzade, M. Fuad. Çev. Y.Doç.Dr. Ferhat Tamir.
www.bilig.yesevi.net

3- Eyüboğlu, İsmet Zeki. Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi. Derin Yayınları, İstanbul. 2000. Gener, Cihangir Ezoterik ve Batıni Dinler Tarihi. Beyaz Yayınları, İstanbul. 2012.

4- Dursun, Turan. "Din Bu".Kaynak Yayınları. İstanbul. 1991. Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 1984. Çamuroğlu, Reha. Tarih, Heterodoksi ve Babailer. Metis Yayınları. İstanbul 1990.

5- Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 1984. Gener, Cihangir Ezoterik ve Batıni Dinler Tarihi. Beyaz Yayınları, İstanbul. 2012.

6- Sezgin, Abdülkadir.Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik. Sezgin Neşriyat. İstanbul 1991.

7- Sezgin, Abdülkadir.Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik. Sezgin Neşriyat. İstanbul 1991. Zelyut, Rıza. Öz Kaynaklarına Göre Alevilik. Yön Yayıncılık. İstanbul 1992.

8- Fiş, Radi. Bir Mutasavvıf, Bir Ahi Hümanisti, Celaleddin Rumi Mevlana. Yön Yayınları, İstanbul. 1990.

9- Gölpinarlı, Abdülbaki. Yunus Emre. Varlık Yayınları, İstanbul. 1971. Ergüven, Abdullah Rıza. Yunus Emre. Yaba Yayınları, Ankara. 1982.

Türk toplumlarında Tengricilik izleri

Anadolu

Bugün halk arasında yaşayan bir dizi gelenek, Tengricilikten kalmadır. Örneğin gidenin arkasından su dökmek, cami avlularında mum yakmak, ağaçlara bez bağlamak gibi gelenekler Tengricilik döneminden günümüze aktarılmıştır. Anadolu’da halk arasında nazar olgusu çok yaygın bir inançtır. Bazı insanların olağandışı özellikleri olduğu ve bunların bakışlarının karşısındaki kimselere rahatsızlık verdiğine, kötülük yaptığına inanılır. Bunun önüne geçmek için “nazar boncuğu”, “deve boncuğu”, “göz boncuğu” v.b. takılır. Nazar olgusu da eski Türk inançlarındanr.

Yine istenmeyen bir olay duyulduğunda tahtaya el ile üç kez vurmak da, kötülükten korunmak, kötü ruhların duymasını önlemek amacıyla yönelik eski bir Tengricilik inanışıdır. Tengricilikte köpek ruhun yaklaştığını uzaktan acı ulumayla haber verir. Anadolu’da günümüzde köpek uluması uğursuz sayılmaktadır. Köpeklerin kimi olayları önceden algıladıklarına ve bunu uluyarak anlattıklarına inanılır. Loğusa kadınların başına bağlanan kırmızı kurdela Tengricilik döneminden günümüze kadar ulaşmış bir gelenektir. Bu kurdelanın anneyi ve yeni doğan çocuğu, albız denen şeytana karşı koruduğuna, özellikle Alevilikte gözlemlenen mezarların başına bağlanan kırmızı kurdelanın da ölüye kötü ruhların musallat olmasını engellediğine inanılır.

Anadolu’da yeni ayın görünmesi sırasında yere diz çökerek niyaz edilmekte, gök yüzüne, aya ve toprağa bakılarak dilekte bulunmaktadır. Bu olgu Türklerin eski inancından kalmadır. Günümüzde 40 sayısının kutsal olması; bebeğin kırkının çıkması, kişi öldükten sonra kırkıncı günde lokma dağıtılması, mevlid okunması gibi gelenekler de Tengricilikten kalmadır. Eski Türk inancına göre ruh, bedeni 40 gün sonra terketmektedir. Türk des-

tanlarında kırk sayısı çok yer alır. Kurşun dökme de eski Türk geleneklerinden kalmaz. İnsana musallat olan kötü ruhların olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik eski bir ayindir. Şamanlar bu ayine “kut dökme” anlamına gelen “kut kayma” adını verirler.

Eski Türklerde yaşamış yaygın bir inanca göre, Tanrı Türklerin büyük atasına “yada” denilen sihirli bir taş armağan etmiştir. Bu taş ile istendiği zaman yağmur, kar, dolu yağdırılır, fırtına çıkartılır. Bu taş her devirde Türk şamanlarının ve Türk komutanlarının elinde bulunmuştur. Altay ve Saha Türklerinin inancına göre günümüzde de bu taş büyük şamanların ve yadacıların elindedir. Türk lehçelerinde çeşitli şekillerde adlandırılır (sata, cada, cay vb). İslam kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına “yağmur taşı” ve “cada taşı” denilmektedir. Saha Türklerine göre bu taş at, inek, ayı, kurt gibi hayvanların içinde bulunur. En kuvvetli sada (yata) taşı kurdun karnından çıkarılır. Onların itikadına göre bu taş canlıdır. İnsan kafasına benzer. Yüzü, gözü, kulağı, ağzı çok açık bellidir. Kadın veya bir yabancınn eli veya gözü dokunursa ölür, kuvvetini yitirir. Canlı yada taşı yukarı doğru kaldırılırsa derhal soğuk bir rüzgar eser, yağmur veya kar yağar. Türkiye’nin bazı bölgelerinde yağmur yağdırmak için taş okuyup suya atmak geleneği, bu yada taşı ile bağlantılıdır.

Arap dünyasında mezar taşı yoktur. Ölünün toprakla bütünleşmesi ve zaman içinde kaybolması istenir. Kutsanması günahıdır. Türklerde mezar ziyaretleri ve mezarlara verilen önem, Tengricilikten kalmaz. Eski Türkler, ruhları öbür dünyaya göç eden ataların orada rahatsız edilmemeleri, iyi yaşamaları gerektiğine inanılırdı. Bu nedenle Eski Türklerde mezarları gizleme geleneği yoktu, tersine mezarları yapıp, üzerlerine bir bark (türbe) yapılır, barkın iç duvarları ölünün yaşarken katıldığı savaş sahelerini gösteren resimlerle süslenirdi. Sıradan kişilerin mezarlarına da belirli olmaları için tümsek biçimi verilirdi.

Tengri inancında şaman, ayin sırasında kendisine yardımcı olan ruhları kullanır. Ölülerin, ailenin ölmüş büyüklerinin, eski şamanların ruhlarının, ormanın, suyun ve yerin yardımcı ruhlarının da şamana yardım ettiği kabul edilir. Toplumda ulu kabul edilen kişilerin ölümlerinden sonra ruhlarından yardım ummak, mezarları kutsamış ve mezarlar yardım umulan yerler haline gelmişlerdir. Günümüzde mezar, türbe, yatır ve benzeri yerlerin ziyareti ve bunlardan yardım umulması bu inanç sisteminin devamı olarak ortaya çıkmıştır. Tengricilik geleneğinin devamı olarak Anadolu'da mezarlara ölenlerin sevdiği eşyalar bile konulmaktadır. Gelin ve genç kızların mezarları tel ve duvaklarla süslenmektedir.

Hakasya'da yapılan alan araştırmaları sonucunda Tengrici Türker ile Müslüman Türkler arasında ilginç benzerlikleri ortaya çıkmıştır. Hakasya'da gece tırnak kesmek sakıncalıdır, tırnakların altında koruyucu iyenin kutu vardır. Onlar geceleri yerlerinden çıkar ayağa inerler, gece tırnağını kesen kimse kuttan yoksun kalır, yaşam gücünü yitirir. Anadolu'da kadınlar saçlarını olur olmaz yere atmayıp özenle korurlar. Bunun Tengricilik ile ilgisi vardır. Tırnaklarda olduğu gibi kut saçların da dibindedir. Saçlarını gece tarayan insan kutu yerinden rahatsız etmiş olur. Yere dökülen kut çiğnenmiş olur, üzerine basılır. Dağılan saçlar toplanmazsa, o saçların sayısı kadar kuttan yoksun kalınır. Saçlarını ateşe atan, "keçinin boynuzları göğe, devenin kuyruğu yere değdiğinde görüşürüz" demelidir. Bu uygulama kadın erkek herkes için geçerlidir. Bu ifade tırnakları ateşe atarken de söylenebilir. Böylece hep genç kalınacağına inanılır. Tengricilik'te yere atılan saçların kuşlar tarafından alınıp gidileceğine inanılır. Saçların yere saçılması halinde kuşların ayaklarına dolaşacakları ve bu durumda kuşların öteki alemde hesap soracaklarına inanılır.

Türk dünyasının birçok yerinde, bu arada Altaylarda da görülen çaput bağlama benzerliği de ilginçtir. Anadolu'da türbe

parmaklarına, ağaç dallarına, kutsal su çalılarına bağlanan ve “bez bağlama” ya da “çaput bağlama” olarak bilinen inanç, Hakasya’da da bulunmaktadır. Hakasya’da bu çaputta “selame” denir. Yapılan işin adı ise “alas”dır. Günün her saatinde alas yapılır, ancak şaman “alas duası” nı gece yapar. Alası ise, şamanın yardımcısı yapar. Kimi şamanlar da vardır ki, bunlara yalnızca alas yaparlar, bunlara “alascı” denir. Bir yerde şaman yoksa ve alas yapılmasına gerek duyuluyorsa, o evin yaşlı bir üyesi de alas yapabilir.

Genel olarak bütün Türk halk inançlarında bize göre saçın maddi olmayan boyutu da vardır. Uğruna saçlarını ağartmak, kara saç, fikiri gücün, umudun, beklentinin, enerjinin, simgesidir. Ak saç, tevekkülün, güngörmüş olmanın, çileli bir geçmişin, göçüşe hazırlığın, tecrübesizliğin, sabırın, olgunluğun, simgesidir. “Yoluna saçlarını dökmüş” olmak, saçın kara dönemini yaşamadan dökülmüş ak saçlara kalmış olmaktır. Uğruna saç dökmek yalnızca maddi anlamda kelleşmek olayı değildir. Olasılıkla dökülen saçlarla, yaşam enerjisi de dökülmüş olur. Bir anlamda “kut” yitirilmiş olunur.

Anadolu’da Ay tutulunca ayı tutan cinlerden kurtarılması için teneke ya da kazan dibi çalarlar, taşları biribine vurularak ses çıkarılır. Bir Kadın zor doğum yapınca eşığının önünde gürültü yapılır. Kadın doğumda zorlanınca gürültü yapılması inancı Hakasya’da da vardır. Ay tutulduğu zaman da gürültülü ses çıkarılır. Köpeklerin kulakları çekilerek onların havlamaları, ses çıkarmaları sağlanır. Kadınlar kut nedeniyle, içerdikleri güç nedeniyle özel hallerinde dönüşüm yaşarlar.

Hakas inançlarında ruh gövdeden kuş biçimine girerek çıkar. İyi insanın ruhu iyi bir kuş biçiminde, kötü insanın ruhu ise kötü kuş biçiminde gövdeyi terkeder. Bütün ruhlar batıya giderler. Büyük ulu ruhlar, turna gibi olurlar. Döndükten sonra mezarlıkta

dolaşır ve mezarları sayarlar. İnanca göre ne kadar mezar varsa, turnaların yavruları o kadar olur. Böylece ölen insanın ruhu turna yavrusu olarak tekrar bu dünyaya döner. Turna ölünce onun ruhu daha küçük kuşa geçer. O ölünce başka daha küçük bir kuşa geçer. En sonunda cennete gider. Böylece bu süreç içerisinde bölünerek küçülür ve arınır. Ruhun bir kuş gibi uçarak gövdeyi terk ettiği, bazan sinek ya da kelebek şekline girdiği, iyi insanlarda bu kuşun hemen uçup gittiği kötü insanlarda gövdeyi terk ederken acı verdiği gibi inançlar, Balkan ve Anadolu Türklerinde de vardır.

Hakasya Türk Halk inançlarında renk sembolizmi vardır; kişi ateşe dua ettiğinde üzerinde kırmızı ve beyaz kumaş olur. Dağlara dua edilince kara ya da başka renkler olur. Göğe dua edilirken mavi ve başka renkler olur. Dua ederken beyaz bez ağaca bağlanır. Genelde dua ederken; mavi, kara, kırmızı ve beyaz giyilir. Yalnız, sarı giymek yasaktır. Çünkü sarı hastalık rengi olarak kabul edilir. Renklerle ilgili bu inanç bütün yaşamlarına, hatta köpeklerine dahi yansımıştır. Örneğin bir sülale sarı köpek dahi besleyemez. Aynı şekilde her ailenin tuttuğu kendisine düşen belirli renkler vardır. Bazı aileler yalnızca bazı at renklerini tutarlar. Anadolu’da bazı renklerin kendisine uğur getirdiğine ve bazı renklerin uğursuzluk getirdiğine inanan insanlar vardır.

İslamiyet’in haremlik-selamlık uygulaması ve nikâh düşmeyen kadınlarla erkeklerin birbirine mahrem olması, Türklere çok ters gelmiştir. İslamiyet’ten önce de sonra da Türklerde yaşamın her alanında erkek ve kadın bir arada bulunmuştur. Aralarında kaç-göç yaşanmamıştır. Bugün de etnik Türklerde öyledir. İslam öncesi Türklerde erkekler ve kadınlar birbirlerinden kaçmazlar, hatta ırmakta bile birlikte yıkanırldı. Buna karşın zina görülmezdi. Zina eden olursa, yere dört tane kazık çakıp, ellerini ve ayaklarını bu kazıklara bağlarlar, sonra da o erkeği ya da kadını boynundan başlayıp, uyluklarına kadar iki parçaya ayırırlardı.

Hırsızlık ve oğlancılık yapanları da aynı yöntemle öldürürlerdi. Zina, Alevilerde de çok ağır bir suçtur. Her ne şekilde olursa olsun, bu suçu işleyen kişi düşkün sayılır. Geçmişte kimi Alevi toplumlarında zina edenler yakılarak ya da vurularak cezalandırılmışlardır.

Tengrici Türklerde kurban töreni kadınlı erkekli bir içki ve şölen ile sona ererdi. İçkiler içilirken, şaman eşliğinde şarkılar söylenirdi. Şamanların yönettikleri bu ayinlerde kadın erkek bir yerde toplanarak el ele tutup bir daire meydana getirirlerdi. Sonra “hu” diyerek dans etmeye başlarlardı. Bazen de Şaman yalnız dans eder ya da dokuz erkek, dokuz kadın kendisine eşlik ederdi. Tengrici Türklerin uyguladıkları bu kadınlı erkekli dini törenler, Müslümanlığın kabulünden sonra Türkler arasında devam etmiştir. Özellikle Anadolu Alevileri, Tengriciliğin tüm geleneklerini İslam adı altında günümüze kadar yaşatmışlardır.

İslam öncesindeki Türklerin ve günümüzdeki Tengrici Türklerin ocak kültü, şaman törenleri sırasında daire biçiminde oturup, içki içme ve şaman dansları gibi gelenekleri ile Alevi gelenekleri aradaki benzerlikler açıkça görülmektedir. Kadınlar ve çocuklar da, ayinlerde erkekler ile bir arada bulunur. Şaman törenlerinde “araga” (rakı), cemlerde ise “dem” ya da “dolu” niyeti ile rakı (bazen şarap) içilir. Şamanlar evin içine üç kez araga, dedeler canların üstüne “saka suyu” saçar. Şaman törenlerinde şaman dansı edilir, cemlerde semah dönülür. Şaman törenlerinde davul, cemlerde saz ya da bağlama çalınır. Şaman törenlerinde ateş yakılır, cemlerde ise چراغ (mum ya da kandil) yakılır. Şaman törenleri ve cemler gece vakti, kapalı mekânlarda yapılır.

Örneğin Tahtacılar da, Lokma adağı töreni sırasında sahibinin isteği üzerine içki içilmesi ve eğlence yapılması isteniyorsa, o zaman İçkili lokma adağı yapılır. Süpürgeci ve sucu görevlerini yerine getirdikten sonra, saki yeşil bir tepsi ile meydana dolu

(rakı) getirir. Saki, dara durur ve dede bir dolu hayırlısı verir. Bunun üzerine saki, içki kabını dudağına götürerek niyazını alır ve ortalarda bir yerde diz üstü olmak üzere oturma durumuna geçer. Yemekten önce bir çerez sofrası kurulur. İçki törenine başlanınca saki, içine henüz su katılmamış rakı bulunan kadehi önce dedeye (dede olmazsa toplantının en büyüğüne) sol eliyle sağ bileğini tutarak uzatır. Dolunun hepsini içen dede, kadehi geri verir. Saki, kadehi yeniden doldurarak bu kez ikinci büyük babaya ya da rehberine uzatır. O da içip iade edince üçüncü bir büyüğe kadehi uzatır. Sonra tekrar dededen başlayarak üç büyüğe böylece ara vermeden üç defa içki sunmuş olur. Bu üçlemeden sonra saki, sırayla herkese bu kez su katılmış olarak birer rakı verir. Bu üç büyüğe su katılmamış rakı verilmesinin bir nedeni bu kimseleri coşturmaktır; çünkü saz çalacak ve nefes söyleyecek olanlar bunlardır.

Tengricilik ve Alevilikteki tören şarkıları ve oyunlar, alkol kullanılması, kurban kesimleri, kadınların törenlere serbestçe katılmaları, Alevi dedeleri ile şamanların ağızdan ağza dolaşan çok zengin halk şiirinin ve sözlü halk geleneğinin taşıyıcıları olmaları gibi ortak noktalar oldukça belirgindir. Sema, dans ve müzik şaman ayinleri ile cemlerin vazgeçilmez unsurlarındandır. Eski Türklerin dönerek dans ettiklerini bilinir; dini olsun, olmasın Anadolu'dan Orta Asya'ya bütün Türk danslarında bu dönüş görülür. Örneğin Uygurların kadınlı erkekli çember oluşturup dönerek oynadıkları "şaman" dansı ve Türkmenlerin ateş çevresinde yine kadın erkek karışık çember oluşturup dönerek oynadıkları bir oyun olan "küştdepti" oyunu, semaha benzeyen bu tür danslardır.

Anadolu'da hala ateş çevresinde dönülerek yapılan semahlar vardır. Dede eşlerinin yaptığı "analar semahı" ateş çevresinde dönülerek yapılır. Semah da, şaman dansı da Tanrıya ulaşmak için yapılır. Semaha pervaz denilir; bu "beşeriyetten lahutiyete

uçmak" demektir. Bu tören onları başka bir aleme, göklere çıkar-
maktadır. Törenden sonra cem erenleri birbirlerine "miracın
kutlu olsun" derler. Cemdeki bu tören şamanın göklere seyahati,
orada Tanrı huzuruna varması, suçları affettirmesi ilkeleriyle ay-
nıdır. Başta turna olmak üzere at, geyik, deve gibi Türklerin ya-
şamlarında önemli olan bu hayvanlar semahlarda önemli yer
tutar.

Turnalar semahı her yörede dönülmektedir. Turna, şaman
ayinlerinde olduğu gibi, Alevi inancında da önemli bir yere sa-
hiptir. Turna ile Halife Ali özdeşleştirilir. Semahta turnanın uçu-
şunu, duruşunu, kanat çırpışını gökyüzündeki dizi halinde
uçuşunu sembolize eden figürler vardır. Don (kılık) değiştirme
inancı da bununla bağıntılıdır. Şamanlar ayinlerde kötü ruhlara
karşı hayvan donuna bürünerek savaşı ve gök yüzüne yaptıkları
yücelmeleri hayvanlar aracılığıyla yaparlar. Alevi menkıbelerin-
deki turna, güvercin, doğan, geyik gibi donlara girmek buradan
kalmadır.

Tengricilik inancındaki şaman ile Alevilik inancındaki dede
kavramları arasında büyük benzerlikler vardır. Şamanlık genel-
likle soydan gelen bir özelliktir. Sonradan şaman olunabilir, ama
soydan gelen şamanlar gerçek şaman olarak kabul edilir. Alevi-
likte de dedelik soydan gelir, sonradan dede olunamaz. Ancak
"ocak" denilen, dede soylarının en yetenekli, en uygun olan ço-
cuğu post sahibi olur. Şamanlarda aynı boya mensup olanlar bir-
birleri ile evlenemezler, Alevilerde dede soyundan olanlar eğer
aynı ocağa mensup iseler, birbirleri ile evlenemezler.

Şamanların giyimi ile dedelerin giyimi arasında benzerlikler
vardır; dedelerin kisve, taç (külâh, börk), hırka ve kuşak giymesi;
teslim taşı, palhenk taşı, kanberriye gibi değişik anlamlar taşıyan
taşları bulundurması şamanlara benzerlik gösterir. Erkânda kul-
lanılan değnek ile talibin ikrar vereceği zaman boynuna takılan
ve Horasan'dan gelen ip, şamanlıktan kalmadır.

Aleviler cem törenlerine yeni ve temiz elbiselerle giderler. Musahip olacak kişiler baştan ayağa apak giyinirler, giydikleri bu elbiselere kefen adı verilir. Semah da bu elbiselerle yapılır. Bu elbiseler öldüklerinde de kefen olarak giydirilmek üzere saklanır. Elbise, transın gerçekleşmesinde Tanrı'ya ulaşma yolculuğunda aynı şamanın elbisesi gibi bir araçtır. Şamanlar her yıl köyden köye dolaşarak dini ayinler yürütür ve verilen hediyeleri yiyecekleri atlarına yükleyerek götürürler. Bazı toplumlar şamanlarına yıllık maaş bağlarlar, bazı toplumlar ise tören karşılığı olarak ücret verirler. Şamanlar pazarlık yapmazlar ve ne verirlerse razı olurlar. Dedelere de "yol hakkı" adıyla yıllık hediyeler verilir.

Tengricilikte şamanın ayini sırasında, şamanın göğce çıkışını temsil eden törende, kayın ağacı, göğce giden yolun girişini temsil eder, buna "kapı iyesi" adı verilir. Alevilikte uygulanan cemlerde de 12 hizmetliden birine "kapı muhafızı" denir. Şamanlar ayin sırasında kayın ağacından yapılan bir değnek kullanırlar. Alevilikte de kayın ağacı ya da öd ağacından yapılan serdeste, tarik, erkan zülfikar ya da alaca değnek kullanılır ve cemde bulundurulmuş üç kutsaldan biridir; ceme katılan kişi alaca değneği başından, ortasından ve öbür ucundan öper. Dede değnek ile taliplere dua eder. Bazı yörelerde değnek olmadan cem töreni yapılmaz.

Tengricilik ayinleri ve Alevi cem ayinleri arasında da benzerlikler bulunur. Ayinlerde dedeler de şamanlar gibi posta oturarak ayini yönetirler. Kurban kesilmeden önce, şaman ve dede hiç bir dini tören gerçekleştirmez. Kurban keserken şamanın 9 tane yardımcısı vardır ve her yardımcının ayrı ayrı görevleri bulunur. Alevilerde ise dedenin 11 tane yardımcısı vardır. Tengricilikte akşam sunulan "tayılga" adağında at kurban edilir. Alevilikte de akşam yapılan Musahiplik töreninde "tercüman kurbanı" kesilir. Tengricilikte kurban törenine ağır suç işleyenler katılamaz; bir kişiyi kurban törenine kabul etmemek, o kişiyi topluluktan kovmakla eşdeğerdir.

Alevilikte de düşkünlük cezası vardır; ağır suç işleyen kimse-ler düşün sayılır ve toplumdan dışlanır.

Tengricilik'te kurbanın kemiğini kırmak yasaktır. Alevilikte de cemde kesilen kurbanın kemikleri kırılmaz. Kemiklerin kırıl-maması, kemiklerden dirilme inancına dayanır. Bu nedenle insan ya da hayvan öldüğü zaman kemiklerinin en ufak bir parçasının bile kaybolmamasına  zen gösterilir, kurbanların etleri yenildik-ten sonra kemikleri kırılıp parçalanmaz, özenle toplanarak ya g -m l r ya da yakılır. Bu sürede o hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrıya ulaşacağına inanılır. Adanan kurban bir erkek hayvandır. Kurban töreninde dolu (rakı) içilir. Dolu içenler kur-banın süresince su i emezler. Bu törenlerde içilen dolu, bir içki olmaktan çok bir ibadet aracı, rakı içmek ise bir ibadettir.

Alevilerde büyük dini ayinler     eşitir. Bunlar sohbet, der-nek ve cemdir. Alevilerin en büyük ayinleri olan cem ayininde rakının önemli bir rolü vardır. Bu ayinin süresince rakıya devam edilir.  nce tekleme, sonra çiftleme, sonra üçleme, beşleme, ye-dileme ayin bitinceye kadar devam eder. Eski Türklerde ve ya-şayan Tengricilik'te görülen, ayine giderken mezarlara rakı d k-me geleneğ  Alevilerde de vardır. Bir olay dolayısıyla bir kurban adayacakları zaman, mezarlara rakı adarlar. Bütün Türk dünya-sında Nevruz en önemli bayramlardandır ve çok büyük şenlik-lerle kutlanır. Aleviler arasında da Nevruz günü büyük ayin yapılır ve rakı b l ş l r.

Tengricilik'in en önemli iyesi  lgen'dir,  lgen'in Alevilerdeki karşılığı ise Halife Ali'dir.  lgen'in oğulları ve yardımcıları, Halife Ali'nin oğulları ve 12 imamı temsil eder.  lgen'in dört tane yar-dımcısı vardır; Yayık, Suyla, Karlık ve Utkucu. Yayık, şaman ayi-ni sırasında gökyüzüne çıkmaya çalışan şamana rehberlik eder. Alevilikte ise 12 hizmetteki rehberler bu görevi yapar. G zc l k yapan Suyla' nın Alevilikteki karşılığı 12 hizmetteki "gözcü",

kurban sunan Utukçu'nun Alevilikteki karşılığı "kurbancı" dır.

Tengricilik inancındaki Ak Kızlar, Umay, Ana Maygıl, Ak Ene ve Ayzıt gibi varlıklar, Alevilikteki cem ayinlerinde yer alan bacılardır. Sarı Kız gibi iyeler, Alevilerde de aynen bugüne kadar korunmuştur. Edremit'teki Sarı Kız Tepesi gibi yerler, Anadolu'da birçok yerde bulunmaktadır. Örneğin Toroslarda yaşayan Türkmenler için suların ve dağların sahipleri her zaman bir anadır. Zamantı Çayı'nın sarı saçlı, gök gözlü kızı da bu alandadır. Yılda bir gün delikanlı kurban isteyen bu kız, çayın gerçek sahibidir.

Eski Türklerde biri ölünce, hangi mevsimde ölmüş olursa olsun, cesedi tuza konarak baharın gelişine kadar bekletilirdi. Bahar geldiğinde ceset toprağa verildi. Bu gelenek, ruhun bedene dönmesi (ruh göçü) inancına bağlıydı. Alevilerde de yıl içinde ölen birisi, kısa sürede toprağa verilir. Ancak cenaze töreni eski Türk geleneklerine göre ilkbaharda, yazın hemen başlarında, yeniden yapılır. Kimi Alevi toplumlarında ölen kişi kadın ise, elbiseleri ile gömülür. Düğün giysisi üç eteklidir. Ahirette de aynı elbiseyi giyeceğine inanır. Bir daha o elbiseyi ölene kadar giymez. Ancak ceset kefenlendikten sonra, üç etek elbise kefenin üstüne giydirilir ve ceset tabuta o şekilde yerleştirilir. Eski Türklerde de ölüye ceket giydirilir, kuşağı kuşandırılır, tabuta konur, tabutun üzerini altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örtülür, kurgana yerleştirilir, silahları yanına konur, bütün mal ve eşyası yanına yerleştirilirdi.

Tengricilik'te, ateşin kirlenmemesi, içine çöp atılmaması, saygısızlık yapılmaması, küllerine basılmaması gibi çok sayıda yasak bulunmaktadır. Doğu Roma kaynaklarına göre Türkler ateşe olağanüstü derecede saygı gösterirdi. Kök Türk kağanı İstemi'ye gönderilen Roma elçilerinin anlattıklarına göre şamanlar elçilerin taşıdıkları bütün yükleri alarak yere koyarlar. Daha sonra tütsü

ağacının dallarından bir ateş yakarlar ve ziller, davullar ile gürültü çıkararak İskit (Türk) dilinde bazı haşin sözler söyleyerek alevlerle çatırdayan tütsü dallarını yüklerin üzerinden geçirip cinnete düşmüş deli adamlar gibi davranarak kötü ruhları uzaklaştırdıklarını sanırlar. Daha sonra da elçileri ateşe yaklaştırarak onları temizlerler.

Alevilikte de Tengricilik'teki gibi ocağa ve ateşe tükürülmez, ocaktaki ateş söndürülmez, ocağa bakarken esneyen insan çarpılır. Çünkü ocakta "ocak anası" vardır ve kendisine saygı gösterilmesini bekler. Türkmenlerde nazar değmemesi ve hastalıklara yakalanmamaları için hayvanlar, iki ateş arasından geçirilir. Türkmenlerin inanışlarına göre ateş temizleyicidir. Onun yandığı yer kutsaldır. Ateşe tükürmek, saç atmak ya da onu kirliletmek doğru değildir. Ateşten atlatıp temizlenme Uygur toplumunda çok yaygın bir eylemdir. Örneğin gelin yeni evine getirildiğinde ateşten atlatılır ve böylelikle gelinin üzerindeki uğursuzlukların temizlendiğine yeni yuvasına uğurluk getireceğine inanılır. Uygurlar ateşe temizliğin sembolü olarak bakar ve ateşe tükürmezler. Ateşe su dökmezler, çöpleri atmazlar. Akşam karanlığında ateş ile uğraşmazlar.

Kırgızistan ve Kazakistan

Kırgızistan ve Kazakistan'da 18.yy'a kadar egemen olan din Tengricilik'tir. 15.yy.'da bölgeye İslamiyet girmiştir, ancak yayılması uzun sürmüştür. Bu nedenle bu ülkelerde Tengriciliğin izleri hala çok tazedir ve bu gün iki inanç birlikte yaşamaktadır. Bölgede Tengricilik'ten kalan geleneklerin hala güçlü olması oldukça ilginçtir. Hastaları tedavi ile uğraşan "baksı" adlı, şaman benzeri kişiler vardır. Baksılar, güçlerinin kendilerine ailesinin annesi (dayıları) tarafından geçtiğini, eğitimle edinilmeyeceğini, Allah vergisi olduğunu anlatmaktadırlar. Bölgede aynı zamanda

psikolog olan, diplomalı ve muayenehanesi olan, resmen hasta kabul eden çok baksı vardır.

Baksı anne ve babadan baksilik yeteneğinin geçmesinde erkek çocuğun şansı daha çoktur. Baaksılık ailelerin bütün çocuklarına değil, onlardan birine geçebilmektedir. Bazen, baksı bir ebeveynin bu gücü, araya bir iki nesil girmiş olmasına karşın, yeni kuşaklarda yeniden çıkabilir. Baksılık yalnızca eğitim ya da genlerle oluşmamakta; her ikisi de fonksiyoner olmaktadır. Baksılar arasında erkek baksı daha etkili iken, baksı olmada, genlerle geçen baksılık, yalnızca eğitimle alınan baksilikten daha etkilidir. Baksılar Müslüman olmadan önce de Allah'ın birliğine inandıklarını ifade ederler ve kendilerini müslüman olarak tanıtırılar. Onlara göre müslümanlık baksı inançlarını da içerir.

Tedavi ettikleri kişilerin arasında İslam, Hristiyan gibi her dinden ve Alman, Rus, Türk gibi her milletten hasta vardır. Bu inancın üyesi olanlar, ibadetlerinde Tanrı'ya Kırgızca ya da Kazakça yalvarmaktadırlar. Ağır hastaların tedavisinde, Kelam-ı Kadim okunmaktadır. Müslümanlıkla Tengriciliğin farkı anlatılırken "Müslümanlıkta kutsal taşlara bir itibar yoktur. Müslüman, İslam'ın ve imanın şartlarına inanır. İslam'da şaman ayinleri ve cinlerle ilişki kurmak yoktur" demektedirler. Tengricilik inançlılar, "La ilahe illallah Muhammeden Resulullah" inancı taşımakta, ama namaz kılmamaktadır. Aralarında oruç tutanlar da bulunmaktadır.

Ölüler için kümbet yapmak, ölü aşı dökerken at kesmek Tengricilik inancından kalmaz. Tengricilik'te ölen insanın herşeyi dağıtılırken, İslami uygulamada ölünün yalnızca giyim kuşamı fakir fukaraya dağıtılmaktadır. Tengricilikte; kutsal sular, kutsal taşlar, kutsal ağaçlar etrafında ibadet yapılır. Mescit yoktur, Tengricilik'deki kutsal taşlardan birisi Taşkent'e 100 km mesafedeki Susak (Susalı) Taş'ıdır. Bu taşın kutsallığı Tengricilik döneminden

gelmektedir. Koçkar Ata'nın piri vardır. hastaların tedavisi genç kızların kısmetlerinin açılması, yaşamayan çocukların yaşayabilmeleri için ve diğer taleplerin karşılanabilmesi için, Koçkar Tepesine gidilir (Koçkar Dağı, Koçkar Tepesi ve Koçkar Baba Ziyareti, Varto yöresinde de vardır). Kırgız Türkleri Koçkar Ata'ya yılın her mevsiminde giderlerken çoğunlukla haftanın Perşembe ve Cuma günü giderler. Ziyaretler daha çok yeni ay çıkınca yapılır.

Tengricilik'te ay da kutsaldır. Yeni ay gören bir insan, "Huda/Tengri/ Allah bu ay ne güzel çıkmış. Bize kısmet bağışla bize sağlık bağışla" diye dua eder. Bu dönemde çocuk dileği de kabul edilir. Tanrı'ya yalvarma döneminde kurban kesilir, alkollü içki içilmez. Tengricilik inançlı Türkler çocuk isteğiyle Oş ili, Leylek ilçesindeki Saymalı Taş'a giderler. Taş'da resimler vardır. Bu yüksek tepeye dua için yaya olarak çıkılır (Sarıkamışta'ki Agbaba Tepesini dilek niyeti ile ziyaret edenler de buraya yaya olarak çıkmak zorundadırlar). Almatı'nın Tolgar bölgesi, eskiden beri bir baksı bölgesidir. Tolgar Dağı, Tolgar Çayı, baksıların etkinlik gösterdikleri dik yamaçları arasındaki derin vadiden meydana gelmiştir. Burası havası, suyu, bitki örtüsü, baksıların yapacakları tedaviye çok uygundur. Baksılar şifalı ilaçlarını bu ortamda yaparlar. Baksıların inancına göre, Tolgalardan alınan su insanın kanını temizlemektedir.

Yaşamayan erkek çocuğun yaşaması için bazı dini uygulamalar yapılır. Erkek çocuk birisine verilir ve o şahıstan alınır. Yaşamayan erkek çocuklar yatırlara satılırlar. Bu tür çocuklara bazen ziyaret adı verilir, bazen de Satı, Satılmış gibi adlar verilir. Böylece cinlerin o çocuğu almalarının önleniğine inanılır (Yaşamayan çocukların yaşayabilmeleri için yatırlara ve şahıslara satılmaları suretiyle yaşamlarının sağlanacağı inancı Anadolu'da da vardır). Tengricilik uygulamasında "haydar" tatbikatı vardır. yaşamayan erkek çocuğun yedi yıl tepe kısmındaki saç tıraş edilmez.

Çocuk yedi yaşına gelince, yaşaması için dua edilen ulu kişinin türbesine gidilir. Orada kurban kesilir. Kesilen saç (haydar) burada bırakılır. “Ben çocuğu aldım, Ben de saç al” denir. Mezar-daki ulu kişinin çocuğu sakınacağına inanılır.

Artık bu uygulamada saç, yerini beze bırakmıştır. Tengricilik inancında yaşamayan erkek çocuğa yaşayacağı inancı ile kötü çirkin adlar konur, bu adları öldürücü gücün beğenmeyeceği için çocuğun ölmeyeceğine inanılır. Koycubay (yoksul çocuk), itba-lası, boktadoğan, bokçubay, gibi adlar konur. Yaşamayan erkek çocuğunun kulağına küpe takılır. Erkek çocuğa kız elbisesi giy-dirilir. Böylece erkek çocuğu almaya, öldürmeye talip olan güç-lerin aldatılmış olacağına, çocuğun korunacağına inanılır. (Bu uygulamalar Anadolu’da da bulunmaktadır).

Gelinin elinin bereketli olması için, gelin evin eşiğinden gir-medene önce eli şeker şerbetine batırılır. Çocuğa adı konulurken, ezan okunarak üç kere adı söylenir. 3, 5, 7 sayıları kutsal sayılır. Çocuğa adı, 3. gün çıkarken tan vaktinde kibleye dönülerek ko-nulur. Ölen birisin adı yeni doğan bir çocuğa verilecek ise, ölenin kırkı çıkmadan ad verilmez. Yeni doğan çocuğa ölenin tam adı, tamamen aynı adın verilmesinden kaçınılır.

Tedavi yapacak baksi, ilkin nabza bakar. sonra hastanın ağır-yan yerini hasta değil, baksi söyler. Hastanın geçmişte başından geçmiş hastalıkla ilgili olayları anlatır. Hastanın kendisine inan-masını sağlar. Ağır hastaları doktora gönderir. Kendisi yalnızca psikolojik rahatsızlığı olan hastalara bakar. Baksı tedavi sırasında trans halindedir. Ancak kendini kaybetmez. Hastasına konsantre olur. Baksı hastasının önce kafasındakileri boşaltır. Ona rahatsız-lığı ile ilgili olarak son durumu anlatır. İsterse geleceğe dair bilgi verebilir. Tedavide hasta ağır ise, saralı ya da çıldırmış ise, Baksı, tedavisinde dans etme, bağırma tam trans olma yollarını da se-çebilir. Bu tür tedavi zor olanıdır.

Hasta tedavisinde ateşten yararlanılır. Bu amaçla arca ağacı yakılır, “alas, alas, alas” denilerek ateşten yardım alınır, onun üzerinden atlanır, ateşin temizleyici olduğuna, kötü ruhlardan arındırdığına inanılır. Ateş insanları her beladan korur. İnsanın içinde kötülük yoktur. Kötülüğü yaptıran bir güç ona musallat olmuştur. Suyu dua okunur. Bu su ilaç gibi kullanılır. Hastaların tedavisinde yararlanılır. Suyu okunmaya başlanırken “Euzu Besmele” çekilir. Sonra Fatıha okunur, daha sonra da Kırgız ya da Kazak Türkçesi ile dua edilerek suya üflenir. (Anadolu’da özellikle psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde, cin çarpması gibi rahatsızlıklarda okunmuş su içilir, onunla banyo yaptırılıp ve bu tür belirli yerlere serpilmesi sağlanır).

Su ve ateş ile yapılan sağaltmalarda hastanın tedavi yöntemine inanması gerekmektedir. Aksi halde tedavinin imansız insanlara yararnın olmayacağına inanılır. Tedavi yapacak baksı hastanın adını, babasının adını sorar, okurken bunları ve hastanın adını söyler. Hazırlanan okunmuş suya çeşitli otlar da katar. Bu su ile gerektiğinde hastaya banyo da yaptırılır. Baksı, nazara uğramış hastayı da tedavi eder. Bu amaçla ikinci hastanın vücudunu temizlemesi gerekir. Ayrıca hastanın 7 gün et yememiş, içki içmemiş ve her sabah sadaka vermiş olması gerekir. Ayrıca hastanın, fikri temizlik sürecine girmiş olması gerekir. Bu nedenle başkaları hakkında kötü düşünmemeli, kötü insanlardan uzak durmalı, kötü işler yapmamalıdır. Bu aşamalardan sonra Baksı, hastaya nazar boncuğu verir.

Korkan insanın tedavisinde kurşun ve parafin dökülür. Hastanın başının üzerine tabak içerisinde su konur. Suyun içerisine erimiş kurşun ya da parafin dökülür. Soğuma sonucu tabakta meydana gelmiş şekil neye benziyorsa, hastanın ondan korktuğu yorumlanır. Nazar boncuğu ile tedavi, “Yaman göz”, “kötü nazar”ın boncuğa çarpıp geri dönmesi şeklinde yapılır. Boncuğun geri döndürdüğü, geri yansıttığına inanılır. Çok çeşitli nazar

boncukları vardır. Boncuklar 3, 7, 9 adet olarak kullanılır (Anadolu’da 7 boncuk ya da yedi delikli mavi boncuk nazarlık olarak çok yaygındır).

Tengricilik inancına göre gök yüzünde adı “Gök” olan bir kuş vardı. Bu kuşun bir kanadı mavi diğer kanadı kara idi. Gök adlı bu kuş kara kanadını oynatınca, gece olur mavi kanadını oynatınca, gündüz olurdu. O kuş yorulduğu zaman kafasını sallar, o zaman da deprem olurdu. (Ak ve Kara veya mavi ve kara Türk mitolojisinde aydınlık ve karanlık, gündüz ve gece, iyi ve kötü olarak anlatılmaktadır). Bölge inancında Gök Kuş’a yamak ikram edilir. Bu özel ikram aşık kemiği yakılarak yapılır. Bu kemik yalnızca büyükbaş hayvanın kemiği olmalıdır. Her hayvan kesen, aşık kemiğini yakarken Gök’ten, bolluk sağlık gibi dileklerde bulunur. Kesilen atın da kemikleri yakılır. Yakılma işi ölünün 37. gününde olur. Yanan kemiklerden çıkan dumanın Tengriye ve Gök Kuş’a gittiğine inanılır. İnancın en önemli inceliği ruhlara yemek sunulmasıdır. Ateşin adı “açık ağız”dır. Yapılan her yemekten ateşe atılır.

Suyun, ateşin, koyunun, atın, canlı-cansız bilinen her şeyin bir iyesi vardır. Halk arasında yaşayan, nazar, albastı, cenaze gelenekler Tengricilikten kalmıştır. Halen ölen bir kimse haliya sarılmakta ve yanına yemek konulmaktadır. Tengricilik inancına göre insan ölünce “yukarı köy”e gider. Giden cismi değil ruhudur. Yeryüzünde insanların çeşitli nedenlerle yaptıkları tutsüler de bu ruhlara giderler. Ölünce iyi ruhlar yukarıdaki köye, kötü ruhlar da yerin altındaki köye giderler. Bu inanç İslam’dan sonra yerini “cennet” ve “cehennem” e bırakmıştır. Bugün belirli zamanlarda kokusu çıkarılmak üzere hazırlanan yemeklerin yalnızca “koku”su kalmıştır (Anadolu’da Cuma akşamları ölünün 3, 7, 9 ve 40. günleri ile yıl dönümlerinde helva kavrulur, yedi komşuya dağıtılır; bu kokunun ölülerin ruhlarına gideceğine inanılır ve helvayı kavuranlarla tadanlar, geçmişlerin ruhuna fatiha okurlar).

Baksı inancının dua uygulamasına göre duayı yöneten baksının komutu üzerine duaya katılanlar halka oluştururlar. Ellerin ikisi de boş olmalıdır. Gözler kapatılmalı kollar, parmaklar açık vaziyette, baştan yukarı doğru kaldırılmalıdır. Herhangi bir kötölük düşünmemelidir. Zihin tamamen boşaltılmalıdır. Bu sırada katılanlar, başlarını üzerinde beyaz bir bulut görürler. Ellerinin iğ-nelendiğini hissederler. Daha sonra baksının isteği üzerine birbirinin ellerini tutarlar. Sonra rahatladıklarını hissederler ve sonra ellerini tuttukları insanlar için niyet tutarlar.

Doğu Türkistan

Uygurlarda da baksilere benzer halk hekimleri vardır. Uygurlar arasında şaman için “perihon”, “cinkeş”, “bahşi”, “dahan”, “molla”, “büvi” gibi adlar kullanılmaktadır. Bu kişiler bugün daha çok fal bakma, kötü ruhları kovup hasta tedavi etme işle-riyle uğraşmaktadırlar. Uygur halk hekimliği içinde özellikle pe-rihonluk, dahanlık, kasidecilik, açlaş (ot köçürüş), muskacılık ve falcılık gibi adlarla anılan ve mesleki nitelikte önceden beri devam eden geleneksel uygulamalar dikkat çeker. Temelinde büyü uy-gulamaları barındıran bu tedavi yöntemleri, günümüzde çeşitli adlarla anılan ve farklı özelliklere sahip kişiler tarafından sürdürülmektedir.

Uygur şamanların tedavi yöntemlerinde “atalar kültü”, “ateş-kültü”, su kültü” ve “ağaç kültü” gibi eski Türk inanç sistemi gö-rülmektedir. Bu tedavi yöntemlerinde eski Türk inanışlarıyla İslam dinine ilişkin unsurlar bir arada kullanılmaktadır. Uygur halk hekimliğinde, hastalıkların gerek teşhisi gerekse tedavisi noktasında şamanlar ruhlarla ilişki kurmaktadır.

Uygurlarda şamanın seçimi ve eğitim süreci öncekilere ben-zerdir. Ruhlar yetişkin kişiler arasından birini seçerek kırk gün çırac olarak eğitirler ve seçilen kişi ruhlar ve cinlerle ilişki kura-

bilecek yeteneğe eriştikten sonra evlerine geri götürülür. Aradan geçen kırk gün, seçilen kişinin evinden kaybolduğu süre olup, bu sürede çırak yalnızca süte benzer bir sıvıyla beslenir. Bu tür “cinler tarafından kaçırılan” kişiler kimseye karışmazlar, bunlar ruhsal yönden anormal kişiler olup, davranışları da tuhaf olurlar. Bunlar; ancak şaman olduktan sonra kendilerine gelirler.

Ruhlar bunlara harabelerde, mezarlıklarda ve eski ağaçların altında şamanlığı öğretirler. Çıraklardan kırk günlük süre içerisinde gördüklerini kimseye anlatmamaları, yalnızca beyaz ya da mavi renkli elbise giymeleri, şaman olduktan sonra kendini açığa çıkarmaları ve evinin etrafında bulunan yalnız ağaca beyaz tuğ bağlamaları, salı, çarşamba, cumartesi güneş battıktan sonra görev yapmaları, şamanlık eğitimi aldıkları yerde belirli zamanlarda kurban sunmaları istenir.

Uygurlar arasında her şamanın kendine göre bir davulu, dümbeleği, tefi olup, o bunları çaldığı zaman insanlar etrafında oynamaktadır. Bu törenin asıl amacı, kötü ruhları defetmek, neyi kurban edeceğini bilmek, hastalığı tedavi etmek, ölüm ve başka belalardan insanları korumak ve gelecekle ilgili haber vermektir. İnanca göre, hastalığın asıl nedeni kötü ruhlardır. Şamanlar rüya tabiri yaparak, fala ve yıldızlara bakarak gelecek hakkında bilgi verirler. Şamanların en başta gelen fonksiyonu hastalıkları iyileştirmede kendini göstermektedir.

Bunların dışında, “ot köçürüş”, “muska yapmak”, “kan kılmak” (hayvan kesmek), “kötü ruhları toplamak”, “kastlama sihiri” gibi pek çok cinkeşlik (sihirbazlık) gelenekleri vardır. Bunların tamamı özel duacılar (dahan, bahşi) tarafından yapılır. Perihonluk, genellikle aşk derdinden sinir hastalığına yakalanmış kişiler veya aniden ruhunda değişiklik olan kişileri (çoğu zaman kadınlar) tedavi etmeyi amaçlar.

Uygur şamanları başlarına beyaz veya mavi renkli üç kenarlı kalpak, kadın şamanlar ise başlarına beyaz ya da siyah örtü ör-

terler. Erkek şamanlar üzerine beyaz uzun kaftan, kadın şamanlar ise beyaz etek giyerler. Ayinleri sırasında, kutsal hançer, kutsal kamçı, kutsal ip, ağaç dalı, kutsal tuğ, kutsal çırağ, kutsal su, kutsal ateş ve kutsal ayna kullanılmaktadırlar. Kutsal tef, kutsal hançer, kutsal kamçı, kutsal ip, kutsal cam, kutsal ağaç dalı gibi nesneleri şaman daima yanında taşımaktadır. Kutsal tuğ, kutsal kandil, kutsal su, kutsal ateş ve diğer gerekli nesneleri tedavi edecek hastanın ailesi hazırlamaktadır.

Hastalıkların temel nedeninin, kötü ruhların insan vücuduna zarar vermesi olguğu düşünülmektedir. Dolayısıyla hastalıkların tedavisinin de bu kötü ruhların insan vücudundan kovulması ya da çıkarılmasına bağlı olarak gerçekleşeceği inancı yaygındır. Uygurlar arasında şamanların özellikleri ve eylemlerinde ruhlar büyük önem taşımaktadır. Ruhlar karakter bakımından iyi ruhlar ve kötü ruhlar olmak üzere ikiye ayrılır. Şaman ruhu, hakanların ruhları, kahraman ruhu, boy ve soy üyelerinin ruhları iyi ruhlar kategorisine aittir ve bunların mensup olduğu aile ve toplumu koruduklarına inanılır.

Boy üyeleri arasında kötü niyetli kişilerin, cezalandırılarak öldürülenlerin, felakete uğrayıp ölenlerin, yabancı ya da düşman toplumuna ait kişilerin ruhları kötü ruhlar içinde yer alır. Bunların ruhlarının cin ve albastılara dönüşüp insanlara zarar verdiğine inanılır. Cin ve albastılar da kötü ruhlar grubunda yer alıp, karanlıklar dünyasında yaşarlar. Bunlar güçlü olup olmadıklarına göre, “dev”, “albastı” ve “cin” diye üçe ayrılırlar. İnanca göre, “dev” kötü ruhlar arasında en güçlü olanıdır ve yalnız ağaçların dibinde, harabelerde, eski değirmenlerde yaşarlar. Devlerin ihtiyar kişilerin, doğum yapan kadınların ve bebeklerin ruhuna zarar verip onları hasta ettiklerine inanılır. Bunların rüzgârına kapılan insanlar delirir, felç olur veya dili tutulur.

Uygur şamanlar, devleri de Müslüman, kafir, mug (ateşe tapan) cuhut (Yahudi), tersa (Hristiyan) diye ayırmışlardır. Müs-

lûman devlerin insanlara pek fazla zarar vermediklerine inanılır. Albastılar devlerden daha zayıf olup, bunlar da insanlara zarar verebilmektedirler. Albastılar daha çok zayıf kişilere, özellikle bebeklere ve loğusa kadınlara zarar verirler. Albastılar insanlara daha çok beyaz elbiseli, beyaz saçlı ihtiyar nine görünümünde veya beyaz keçi biçiminde görünür. Cinler, kötü ruhlar arasında en zayıf olanıdır. Cinler de “temiz cin” ve “pis cin” diye ikiye ayrılır. Cinler mezarlarda ve harabelerde yaşar. “Temiz cin” nispeten iyi ruh olup, insanlara pek fazla zararı dokunmaz. Bu cin insanlara beyaz elbiseli erkek görünümünde rastlar.

Şamanlar temiz cinlerin yardımıyla gizli olayları bilirler, olacak olaylardan haber verirler. Şamanlar bu cinlere “maşayih” derler. Bu cinler geceleyin hareket ettiklerinden, şamanlar bunları gece çağırır ve faaliyetlerini gece vakti yaparlar. “Pis cin” zayıf da olsa insanlara zarar verebilir. Bu cin daha çok beyaz saçlı ihtiyar nine, beyaz keçi ve ateş biçiminde görünür. Pis cinler daha çok bebeklere, loğusa kadınlara ve gebe kadınlara zarar vermektedir. Uygur şamanlarına göre, dev ve perileri çok güçlü ruhlardır, dolayısıyla bunların neden olduğu hastalıkları tedavi ederken, şamanlar çok ciddi olmaktadır.

Özbekistan

Meşhur tarihçi Ahmet Zeki Velidi Togan Özbekistan’da bulunduğu zaman hastalandığında Bakşı denilen bir şaman tarafından tedavi edildiğini anılarında şöyle anlatır(10): “Burada ben şiddetli bir sıtmaya tutulmuştum. Bu bende Buharadan beri vardı. Hükümet azasından Abdülhamit Arifov kinin getirmişti. O da kulaklarıma kötü etki ediyordu. Bir gün dediler ki, ‘Yakında, Akcar adındaki köyde tecrübeli bir Bakşı, yani şaman var. Ona tedavi ettirelim.’ Ben de çarnaçar razı oldum. Bakşıya haber verdiler. Köyüne gittik. Meğerki bunlar Karlıklardanmış. O bir

gün boyunca hazırlık yapacaktı.İkinci günü akşam gittik. Bir Özbek çadırı içinde büyük bir ateş yakılmıştı. Kapkara sakallı 40 yaşlarında görülen sağlam yapılı Bakşı normal bir insan sıfatıyla çay içip konuştuktan sonra arkadaşlarıyla bir daire yaptı. Elinde düngür denilen davulu çalarak şaman şarkılarını söyleyip dönmeye başladı. Diğerleri de dönüyorlardı.

Bu tören uzun sürünce Bakşı bana geldi.‘Sen bize inanmıyorsun, ruhlar gelmiyor. Okumayı tatil edelim.’ dedi. Ben de, ‘Aman tatil etme, ben inanırım.’ dedim. Yine bir süre döndüler. Çaldılar, şarkı söylediler. Sonunda bunlardan biri vecde geldi. Ağzından beyaz köpükler çıktı ve kendisini kaybetti. Onu bir kenara çıkarıp yatırdılar. Böylece birkaç kişi vecde geldikten sonra sonunda bakşının kendisi de vecde geldi. Orada hazır bir demir kürek vardı. Onu yanan ateşe koymuşlardı. Bir ağaç sap sokarak bakşı küreği kaldırdı. Ağaç saplar yanmaya başladı. Ağzına su alıp küreğe püskürttü. Ateşten sıçrayan su tanecikleri yüzüme geliyor ve beni yakıyordu. ‘Korkma korkma, iyidir.’ dediler. Nihayet o bakşı ateşte yanan bu demir küreği dişleriyle ağzına aldı. Birkaç defa etrafımda bu şekilde dolaştı, tekrar ateşe attı.

Bu arada bakşıya her yandan sorular soruluyordu. Benim iyi olacağımı söyledi. Emirin muvaffak olup olmayacağını sordular. Ona olumlu yanıt vermedi. Daha bazı siyasi sorular sordular. Sonunda o kendine geldi. Bana da ‘Artık iyileşeceksin, ilaç falan almayın.’ dedi. Ağzına yanmış küreği aldığı halde siyah bıyıkları yanmamıştı. Ateşin sahte olmadığını da sıçrayıp yüzüme kadar gelen su damlacıklarından biliyorum. İşte bu suretle hayatımda ilk defa olarak hakiki bir şaman ayinini görmüş oldum. Gerçi küçüklüğümde de böyle bir hastalığımı bizde ‘Baguçı’ denilen bakşı tedavi etmişti. Ancak o ayin yapmamıştı ve böyle kerametler de göstermemişti. Bundan sonra kinin almadım ve sıtmayı hissetmedim. Bu zat dolandırıcı olmayıp gerçek bakşı sayılıyormuş. Hiçbir ücret ya da hediye kabul etmedi. Bu şaman ayinlerini yap-

tırmam burada yaşayan Özbeklerin bana karşı ilişkilerinde daha samimi olmalarına neden oldu.”

Türkmenistan

Türkmenistan’da büyü ve çeşitli tekniklerle hastaları sağaltan sıra dışı tipleri karşılamak için şaman sözünün yanı sıra, “porhan” sözünün günümüzde daha yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Türkmenceyle ilgili sözlüklerde “porhan”, “turlü hareketler ve sözlerle hasta insana büyüyle etki edip iyileştiren kişi”, “porhançılık” ise “Dini ve mistik düşünceye göre doğa üstü güçlere boyun eğdirme gücü var olan, sıra dışı hareketlerin ve sözlerin tamamı” olarak tanımlanmaktadır. Şaman sözü, Türkmence “kuzey Asya halklarında büyücü, porhan” anlamına gelmekle birlikte günümüz Türkmenleri arasında çok yaygın olmayan bir sözdür. Bununla birlikte bu söz, “şaman odu” deyiminde hala yaşamaktadır.

Güney Sibirya bölgesindeki Türk boylarında, Kazak ve Kırgızlarda olduğu gibi, Türkmenistan’da doğrudan şaman veya porhan olarak nitelendirilebilecek tipler, bulunmamaktadır. Bunların başında dutarla şiir söyleyen ya da destanlar anlatan bakşılar gelmektedir. Bakşıların şamanlık geleneğiyle olan bağlarını gösteren en önemli nokta, hastaları sağaltmak için müziğin ve şiirin gücünden yararlanmalarıdır. Türkmenistan’da yılın belirli zamanlarında düzenlenen törenlerde yakılan ateşler için “şaman odu” (şaman ateşi) sözü kullanılmaktadır. Şaman ateşinden atlamanın, hastalıklardan kurtulma günahlardan arınma ve gelecekteki belalardan da kurtulma gibi sonuçlar doğuracağına inanılır. Türkmenlerde, nazar değmemesi ve hastalıklara yakalanmamaları için hayvanlar, iki ateş arasından geçirilir.

Şaman odu, Türkmenler arasında özellikle Nevruz gecelerinde yakılır ve çevresinde şamanların yaptıkları ayinlere benzer

bazı uygulamalar yapılır. Türkmenistan'ın pek çok yerinde köylerin "zikirci" kadınları, Nevruz geceleri ateş yakıp sabaha kadar "küşt tepip" dans ederek zikir çekmektedirler. Küştdepti sözü, oyunda söylenen her şiirin ardından söylenen "küşt" ve "tepmek" sözlerinden oluşur. "Küşt" ifadesi, hastaları sağaltan şamanların, hasta ya da ateş çevresinde dans ederken "küşt, küşt" demesinden, "depti" ise bu sırada ayaklarını yere vurmasından kalmaz. Küştdepti, Türkmenistan'da bir oyun tarzını ve bu oyun oynanırken söylenen şiirleri (Türkmence aydımları) karşılamak için kullanılır. Bu oyun, çok sayıda insanın çember oluşturup dönerek ve yeri tepip ellerini sağa-sola, yukarı-aşağı sallayarak oynadıkları bir oyundur.

İnaniş'a göre Nevruz gecelerinde, insana baht ve talih dağıtan Hıdır Ata, ateş yakıp zikir çekenlerin yanına gelir. Şaman ayinlerinin İslami bazı unsurlarla şekil değiştirmiş hali olan Nevruzdaki bu ayin, Türkmenistan şamanlık geleneğinin günümüzdeki yansımalarından birisidir. Ateşin yakılması ve çevresindeki işlemler, geceye denk getirilmekte ve sabah sona erdirilmektedir. Ayini yöneten kişi ya da kişiler bazı dualar ya da sözler kullanırlar. Ateşin çevresinde dönmek, insanın kendinden geçmesini sağladığı gibi, müzik ve şiirle birlikte bu etki oldukça artmaktadır. Şaman odunun çevresinde "küştdepti" dansını yapan zikirciler, gözle görünmeyen, ancak varlığına inanılan Hıdır Ata'nın ruhunu çağırır.

Çuvaşistan

Rus çaricesi Katharina döneminde hızlandırılan Ruslaştırma uygulamasında Moskova, kiliseyi de kullanmış, Tatarlara Hristiyanlığa girmelerini teklif etmiş, ancak Tatarlar bu teklifi reddederek isyan etmişler. Aynı teklif Çuvaşlara yapılırken sayıları az olan Çuvaşları Ruslar zorla Hristiyanlığa sokmuşlar, daha sonra

da din kardeşliği motifinden hareketle onları sürekli sömürmüşlerdir. Rusların zorla Hristiyan ettiği Çuvaşlar bunu içlerine sindirememiş, 18. yy'da zorla Hristiyanlaşmaya direnirken Orenburg'a, Başkurdistan'a ve bir çok yere kaçmak zorunda kalmışlardır. Rus yönetimi, Hristiyan Çuvaş Türklerini, bir kısmı Gök Tengri ve büyük bir kısmı da Müslüman olan Tatar Türklerinin üzerine saldırtmışlardır.

Ancak bugün Çuvaşistan'da, özünde ulusallık olan dini bir uyanış akımı vardır. Bu akımın kadrosu şair kesimlerinde de etkindir. Bu akımın dayandığı iki temel bulunuyor, Türk ulusal dini Tengricilik ve Türk ulusal alfabesi Köktürk alfabesi. Çuvaşistan'da Tengricilik'e dönüş, çok güçlü bir akım olarak gelişmekte ve gençler Tengriciliğe ulusal din olarak sarılmaktadırlar. Rusların dilini de dinini de alfabesini de istemiyoruz diyen Çuvaşlar, önce "Türklerin çoğu müslüman, biz de müslüman olalım" diyerek İslamiyet üzerinde durmuşlar, ancak müslümanlığa Arap dini olarak gördükleri ve Çuvaşlara çok zor ve katı geldiği için Tengricilik'e geçmeye karar vermişler. Çuvaşların Tengri dine dönüşlerinin nedeni, bu dinde de Tanrı'nın bir oluşudur ve insanın kendi kimliğini kendi öz dini ile kurabileceği inancıdır.

Çuvaş Şamanizminde din adamlığını temsil eden ayinlerdi idare eden kimseye Macaver denilmektedir. Arapça olduğu ifade edilen Macaver'in kelime anlamı bilinmemektedir. Çuvaşistan'da 6 macaver vardır. Macaver olmak için kesinlikle Çuvaş olmak gerekmektedir. Macaverler evlenebilirler. Macaver'in çocuğu Macaver olmayabilir. Macaver'ler Çuvaş şehirlerinde dine kabul töreni ile bu kimliği edinirler. Bu törenler her yıl 6 ayda bir yapılır ve bu törenleri daha büyük macaverler yönetir. Macaver adayı için önceden bir hazırlık yapılır. Adayın dini sistemi öğrenmesi gerekir. Aday İdil boyunca Hac yapar olgunlaşınca dualar eşliğinde macaver olur. Duaların ve ibadetin dili Çuvaşçadır. Henüz kitapları yoktur. Çuvaş inanç kaynakları incelenerek bir kitap ha-

zırlanmaktadır. Kible doğudur. Eller göbeğin tam üstünde üst üste bağlanılarak ayakta (kıyam) ibadete durulur.

Bugün Çuvaşistan'da bir hayli Tengrici Çuvaş vardır. Özellikle köylerde çok eskiden beri Tengriciliği koruyanlar bulunmaktadır. Ayrıca Çuvaşistan dışındaki Çuvaşlar'da da Tengriciliğe inanan çoktur. İbadet yerler Kiremet (Keramet) Tepesi, diğer adıyla Şaman Tepesi'dir. Burası, Subaşkar (Çeboksarı)ın sanatoryum ormanları yönünde 20-30 km uzaklıkta, İdil ırmağının dan sonra , tamamen ağaçlık olan dağlar arasında oldukça yüksek bir yamaçta, çevresi çitle çevrilmiş bir alandır. Köşelerinde ve kenarlarında at, koç ibadet heykelleri vardır. Ortasında oldukça büyük bir çam ağacı bulunmaktadır. Ayinlerde, bu çamın gövdesine ve dallarına niyet çaputları ve adak bezleri bağlanmaktadır. Burada kesilen tören kurbanı sonradan yenilmektedir.

Çamın dibinde çalılardan bir ateş yakılır, kurban edilmek üzere getirilen koyunun dört ayağı iple bağlanır, kurban doğuya dönülerek kesilir. Kurbanını kanı özenle bir kaba alınır, bu kan ile üç defa sağdan sola dolaşılan çam ağacının dibine dökülür. Çuvaş Tengriciliğinde herşeyden canlı, cansız kurban olur. Örneğin, horozdan kurban olabildiği gibi ekmekten de kurban olabilir. Kurban kesmenin, vermenin belirli bir zamanı ve kurbanlığın belli bir türü yoktur. Ayinlerde alkollü içkiler içilmekte ve domuz yenilebilmektedir.

Ayin sonunda ve yemekten sonra Çuvaş milli marşı ayakta okunur, macaver, "Herkes içerisindeki kini nefreti atsin düşmanına dahi kötülük düşünmesin, şu an başkasına kötülük düşünenin başı felakete bulaşır" der. Sonra başta macaver olmak üzere, törene katılan herkes üç kere toprağa secde eder ve macaver yeniden Çuvaşça sesli dua okur, katılanlar da sesli olarak, şatlık bolsun derler. İbadet sırasında bazı özel hareketler vardır. Duaya niyetlenirken, macaver ön safta yalnız, diğer katılanlar da

onun arkasında bir saf oluşturur. Macaver sesli dua yapar, katı-
lanlar amin anlamında “şadlık bolsun” (Şadlık olsun) derler.

Ayinlerde Tanrı’ya dua edilir. İbadet her yerde olur. Ayda bir
defa yapılan toplu ayinin yanı sıra evlerde isteyen hergün dua
ve ayin yapabilir. Ayrıca doğum günlerinde, kederli günlerde
dua edilir. İsteyen günde bir çok defa da ayin duası yapabilir.
Gece başlayan ibadet çok kere gün doğana kadar devam eder.
Ayrıca baharda doğa uyanmaya başlayınca, yağmur dualarında,
hastalara şifa dilemek için keramet tepesine gidilir, ibadet edilir.
Bazen de çok yağıp zarar verecek yağmurun durması, gebe ka-
dının sağlıklı doğum yapabilmesi, ev sahibi olmak gibi bazı di-
leklerde bulunmak için tören yapılır.

Öze dönüş

Türklerin Tanrı Dini dünyanın en eski tek tanrılı dinidir. Bu dinin ne zaman oluştuğu bilinmiyor, ancak Altaylı şaman Nadya Yuguşeva'nın dediği gibi "bu dinin kaç yaşında olduğu sorusuna kimse cevap veremez; bu inanç gökyüzüyle, ayla, güneşle, yıldızlarla yaşittir". Tanrı Dini tabii ki evrenin yaratılışı kadar eski değil, ama çok eski bir din ve evreni Tanrı olarak gördüğü için de bir o kadar evrenle "yaşıttır". Olasılıkla bu din ilk başında, dünyaya yaşam veren Güneş'i Tanrı olarak görmekle başladı ve daha sonra Tanrı kavramı Gök'ü ve giderek tüm evreni kapsayarak; Tanrı'nın, evrenin kendisi olduğu biçiminde panteist bir nitelik aldı.

Evrendeki her şeyin Tanrı'nın parçaları olduğu Pan-teizm inancı daha sonra Müslüman olan Türkler arasında dönüşerek, Pan-enteist bir nitelik aldı. Tanrı'nın insanın içinde olduğu inancına dönüşerek, kişinin Tanrı ile bütünleşip, Tanrı'nın kişide varlık bulduğu; kişinin varlığının Tanrı'nın varlığı içinde erdiği bir inanç olan, pan-enteist "erim" (hulul) anlayışı ortaya çıktı: Ene'l-Hakk (Ben Tanrı'yım). Semitik Teist inancın etkisiyle Pan-teizmden bir sapma olarak ortaya çıkan Pan-enteizm, Tanrı'yı evrenin üzerinde olan kişiselleştirilmiş bir varlık olarak algılamaktadır.

GökTanrı Dini, doğal olarak bağnaz (dogmatik) Semitik dinlerden kökten ayrılır. Tanrı Dini'nde sorgulama vardır, değişim-dönüşüm vardır, bilimsellik vardır, ilericilik vardır. Bu din, tüm Eski Türk halklarında yaşatılmıştır. Dünyanın ilk uygarlığı olan Türkmenistan Anav uygarlığında ilk izlerini bulduğumuz bu dinin, o dönemde ne gibi özellikler taşıdığını henüz bilemiyoruz. Çünkü elimizde binlerce yıllık bir tapınak kalıntısından başka hiç bir bulgu yok. Ama bu tapınak kalıntısı bile, olgunlaşmakta olan bir dinin varlığının belirtilerini bize açıkça göstermektedir.

Daha sonra bu din, Ön Türk uygarlığının Türkmenistan'dan dünyanın diğer bölgelerine yayılmasıyla birlikte çeşitli yerlere taşındı ve çeşitli adlarla anılmaya başladı. Bir erken Türk halkı olan Sümerler de bu dinin uygulayıcısıydılar. Sümerlerin kendi dinlerini nasıl adlandırdıklarını bilmiyoruz. Her ne kadar bugün Sümer dininin “çok tanrılı” bir din olduğu iddia edilse de, Sümerlerin kendileri, arkalarında bıraktıkları belgelerle bu iddiayı yalanlamaktadırlar. Sag-ba adlı bir Sümer tabletinde “Tanrı tektir ve değiştirilemez, Tanrı ve insan birbirinden ayrılamaz” diye yazar. Türklerin erimci din anlayışı ancak bu kadar kısa, öz, anlaşılır ve edebi bir şekilde tanımlanabilirdi.

Sümer dini, Semitik hakların Mezopotamya'ya göçleriyle birlikte önce Sümer halkını ortadan kaldırarak, sonra da Sümer kültürünü bozarak saptırıldı ve ardından “Babil dini” olarak adlandırılan çok tanrılı bir Semitik din ortaya çıktı. Babil dininde her ne kadar Sümer dini kopyalanmış ve ayilerinde Sümer dili kullanılmış olsa da, bu din paganist bir din olmaktan öteye gidemedi. Abram (Abraham/ İbrahim) adlı bir Sümer bilgesi, Sümer dinini yeniden diriltmek için çabalayarak Mısır'dan Yemen'e dek dolaşıp inançlı bir kitle de yarattı. Ancak içinde azınlıkta kaldıkları Semitik halklar arasında eridiler ve dirilttikleri din yine Semitikleşerek bu kez de Sabiilik denilen din ortaya çıktı.

Abrum'la birlikte Mısır'a giden Sümerlilerin ardıllarından olan Maşuş (Moses/Musa) önderliğindeki Sümerlilerden arta kalanlar burada da dinlerini yaşatmaya çalıştılar, ama daha sonra Mısır'dan kovularak Filistin'e göç ettiler. Maşuş'un ölümünden sonra Sümer dini çoğunluktaki halk olan Semitlerin gayretleriyle bir kez daha Semitikleşerek bu kez de Yahudiliğe dönüştü. Hıristiyanlık ve İslam gibi diğer Semitik dinler de bu ilk iki Semitik dinden evrildi.

Sümerlerin kan kardeşleri ve aynı zamanda amansız düşmanları Elamlılar ise, Sümerlerden daha şanslıydı. Elamlılar daha

uzun süre yaşadılar. Kendileriyle birlikte dinleri de bozulmadan uzunca bir süre hayatta kaldı. Elam uygarlığı Semitik halk Asurlular tarafından yıkıldıktan sonra, -bugün bir Pers uygarlığı olduğu iddia edilen- Hakhamaniş (Agameniş) uygarlığı adı altında sürdü. Elam dini hakkındaki ilk belgeler bu dönemden sonra ortaya çıkmaya başladı. Ama belgeler saptırıldı, yok edildi ve koskoca bir tarih görmezden gelindi.

Ardından gelen ve yine bir eski Türk halkı olan Sakalar, Part (Arşaklı) uygarlığıyla bu dini sürdürdü. Ancak yine belgeler, yazılı eserler kasıtlı olarak yok edildi. Part uygarlığından sonra devam eden Sakaların Sasanlı döneminden kalan belgeler ise artık yok edilemezdi. Bu kez de yazıtların Türkçe olmayıp, Persçe oldukları öne sürüldü ve çarpıtılarak okunmaya çalışıldı. Sonuçta ortaya çıkan uydurma çevirilerde, bu eski Türk dininin adının ne olduğu anlaşılmasa da, tanrısının adının “Mazda” olduğu iddia edildi.

Oysa yazıtlarda “Mazdus” olarak geçen bu Ön Türkçe söz, “mutlandıran yol” anlamına gelip, “mutlandıran” anlamına gelen *maz* ve “yol” anlamına gelen *dus* sözlerinden oluşmaktaydı. Yani Mazdus, Tanrı’nın değil, Tanrı Dini’nin adıydı. Bu dinin elçisinin adı da erken Türkçe “temiz yer için kaygılanan” anlamına gelen “Zaraaştera” (Zerdüş) idi. Ama tarih hırsızları buna da bir kaç anlam uydurdular; “saf yıldız”, “altın arkadaş”, “altın deve”, “yaşlı develi”, “çılgn develi” ya da “deve binen”(!) gibi. Mutlandıran Yol (Mazdus) dini uzun süre Orta Asya Türk halkları arasında yaşadı, ancak İslam’ın Türklere zorla kabul ettirilmesinden sonra bu din, İran’da dar bir çevre içinde varlığını sürdürdü.

Türkler Semitik dinleri severek ve isteyerek kabul etmediler. Gözlerini zenginliğiyle bilinen Orta Asya’ya diken Araplar, Türk Kağanlığı’nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan yönetim boşlu-

ğundan yararlanarak büyük bir vahşet içinde Türk yurtlarına saldırdılar. Türkler 70 yıldan fazla Arap işgalcilere karşı savaşıyorlardı. Ama güçten düşmüş küçük beyliklerin birleşmemesi sonucu gösterdikleri direniş başarılı olamadı. Uzun süren savaşlar sonunda cihat adı altında 100 binin üzerinde Türk katledildi, 50 binin üzerinde Türk genci köle ve cariye yapıldı, teslim olanlar çoluk çocuk demeden kılıçtan geçirildi, şehirleri yıkıldı, zenginlikleri yağmalandı, bilginleri öldürüldü, kütüphaneleri ve bilimleri ortadan kaldırıldı.

Müslüman edilen Türkler ise mankurtlaşıp, cihat bayrağını Arapların elinden alarak, kendi halkına karşı katliama giriştiler. Bu katliamlar sonucunda milyonlarca Türk daha Müslümanlaştırıldı. Avrupa'daki Türkler ise baskı ve katliamlarla Hristiyanlığı kabul ederek, diğer halklar arasında eridi. Kimileri de, Hazarlar gibi, batıdan Hristiyanların, doğudan da Müslümanların baskılarına dayanamayarak Yahudiliği seçti. Yahudiliği kabul edenlerin çoğu giderek dillerini yitirdi (Aşkenazlar), dillerini yitirmeyenler içlerine kapanarak sayıca azaldı (Karaylar). Baskı ve katliamlardan kaçabilenler kuzeye, Sibirya'ya çekilerek kültürlerini ve dinlerini yaşatmaya çalıştı. Böylece Tengri inancındaki Türkler kırsallaşarak kitaplarını ve tapınaklarını unuttu, din adamları bilgi birikimlerini sonraki kuşaklara tam olarak aktaramadı ve Gök Tanrı Dini giderek basitleşti.

Bugün Tengricilik, sayıca bir kaç yüz bini bulan çok az sayıdaki Sibirya Türkü ve kardeş halk Buryatlar tarafından yaşatılmaya çalışılıyor. Yüzlerce yıl süren Rusların Hristiyanlaştırma çabalarına karşın bu halklar yine de kültürlerini ve dinlerini sürdürmeye çalıştı. Bu arada Gök Tanrı Dini'nde yer yer bozulmalar da oldu, ama genel olarak dinin temel ilkeleri ayakta kalmayı başarabildi.

Bu temel ilkeler şunlardır: Tanrı tektir ve kendi kendine var olmuştur; Tanrı, evrenin kendisidir; Tanrı, evrendeki dengenin

yaratıcısı ve koruyucusudur; Tanrı, evrendeki her şeyin üzerindeki tek güç ve akıldır; Tanrı, bilinmeyen ve anlaşılmayandır; Tanrı, her şeyi denetler ve insanların kaderini belirler; Tanrı, insanların tüm eylemlerini yargılayan tek kutsal varlıktır; Evrendeki her şey Tanrı'nın birer parçasıdır; Tanrı ile insan bir bütündür ve birbirinden ayrılamaz.

Burada Tanrı kavramı, evren kavramıyla değiştirildiğinde bile değişen hiç bir şey yoktur. Çünkü dengenin yaratıcısı ve koruyucusu olan evren de kendi kendine var olmuş, bilinmeyen, anlaşılmayan, tüm insanların kaderini belirleyen bir varlıktır ve evrendeki her şey evrenin bir parçasıdır. Bu dine inananların sorumlulukları ise şunlardır: Doğa yaşayan bir varlıktır ve doğadaki tüm canlı ve cansız varlıkların ruhları vardır; doğanın insana düşman olmaması için bu ruhlara saygı gösterilmeli ve korunmalıdır. Kişi kendi eylemlerinden sorumludur; bu sorumluluk dürüst bir insan olmanın göstergesidir. Yaşamın amacı, dünya ile dengeli bir biçimde yaşamaktır. Denge, kişinin kendisiyle, toplumla ve doğayla uyumlu olabilmesi için önemlidir, kişi düzgün ve onurlu bir yaşam ile çevresini dengede tutarak kişiliğini ve kişisel gücünü yüceltir.

Bilim her şeyi sorgular, bağnaz dinlerde ise sorgulama yoktur. Bu açıdan bilim ilerledikçe insanoğlunun bağnaz dinlere olan inancı da azalıyor. Günümüzde eğitim düzeyi yüksek olan gelişmiş toplumlarda bağnaz dinlere inanma oranı çok düşüktür. Bilgili insan, bilgisiz insan gibi bir şeyi sorgulamadan kabul etmek istemiyor. Bu açıdan bilgi sahibi insanlar denizin sopayla vurulunca yarıldığı, Ay'ın parmakla işaret edilince ikiye bölündüğü, kutsal kitapların gökten indirildiği, peygamberlerin Tanrı'nın en sevdiği kulları olduğu, Tanrı'nın bir oğlu olduğu, bir kadının kendi kendine gebe kaldığı ya da 7 yaşındaki kız çocuklarıyla evlenmenin Tanrı izni olduğu türünden bilim ve ahlak dışı şeylere inanmak istemiyor.

Bilgili insan günün ya da haftanın belli günlerinde tapınaklara gidip garip hareketler yaparak ibadet etmek ya da bağınaz bilgi düzeyini aşamamış din adamlarının verdiği vaazleri dinlemek istemiyor. Bilgili insan “kutsal” ilan edilen yerleri yılın belli günlerinde ziyaret edip anlamsız ritüeller yapmak istemiyor. Bilgili insan Tanrı’nın hoşuna gitsin diye hayvanların hunharca katledildikleri kurban törenleri istemiyor. Bilgili insan acın halini anlamak için oruç tutmak istemiyor. Bilgili insan tüm zenginliklerin adaletle bölüşülmesini istiyor. İnsanlığın açlık ve sefalet içinde sürünmesini istemiyor. Sömürülmek, kullanılmak, baskı ve zulüm görmek istemiyor. İnsana layık bir düzen istiyor. Bilgili insan bilime inanmak istiyor. Bilgili insan, tüm insanların ortak bir bilinç içinde kabul edebileceği ahlak kurallarını kabul etmek istiyor.

Gök Tanrı Dini bağınaz olmadığı için, bilime ve sorgulamaya açık olduğu için, vazgeçilmez ve değiştirilemez öğretilere ve kurallara sahip olmadığı için, aklı başında insanların kabul etmekte zorlanmayacakları bir “dindir”. Çünkü o, bilinen anlamda bir din değil, bir yaşam felsefesidir. Bilgili insan sorgulamanın yasak olduğu bir dini değil, düzgün bir yaşam felsefesini kabul etmek ister.

Kaynakça

Akgün, Engin. Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar. www.hbvdergisi.gazi.edu.tr

Arslan, Mehmet Ali. Türk Şamanizminin Kaynağına Doğru, *dergi-sosyalbil.selcuk.edu.tr*

Arslan, Ahmet Ali. Yaşayan Eski Türk İnançları sempozyumu, “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri” bildirişi, 16-17 Nisan 2007.

Arvas, A. Valentina Nikolaevna Tugucekova ve Hakas Şamanizmi Hakkındaki Araştırmaları. Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, 5 (1). 2014.

Bayat, Fuzuli, Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Bayat, Fuzuli, Türk Şaman Metinleri, Efsaneler ve Memoratlar, Piri, Ankara, 2004.

Brand Adam, A journal of an Embassy, London 1698; bkz. Bremmer, J. N., The Rise and Fall of the Afterlife, London, Routledge, 2002.

Buluç, Sadettin. Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü. Ankara 1997. Buluç, Saadettin. Şaman, İslam Ansiklopedisi. İstanbul. 1979. Fedotoviç, F. Saha Yeri ve Saha Türkleri. AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi, 16/26, Ankara. 1994.

Çamuroğlu, Reha. Tarih, Heterodoksi ve Babailer. Metis Yayınları. İstanbul 1990.

Dilek, İbrahim. www.academia.edu

Diözsegi, Vilmos. Tracing Shamans in Siberia: The Story of an Ethnographical Research Expedition. Oosterhout: Anthropological Publications. 1968.

Dursun, Turan. “Din Bu”. Kaynak Yayınları. İstanbul. 1991.

Erman, Arif. Türklerin Gerçek Tarihi, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara. 2015.

Eliade, Mircea. Şamanizm. İstanbul. 1999.

Eliade, Mircea, Dinler Tarihi, Serhat Kitabevi, İstanbul, 2006.
Eröz, Mehmet. Türkiye’de Alevilik-Bektaşılık, İstanbul. 1977.

Eyüboğlu, Sebahattin. Hayyam, Bütün Dörtlükler. Cem Yayınevi. İstanbul 1991.

Eyüboğlu, İsmet Zeki. Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezheler Tarihi. Derin Yayınları, İstanbul. 2000.

Fedotoviç, Jelobtsov F.,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/22/99.pdf>

Fırlalı, Ethem Ruhi. Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik ve Bektaşılık. 1994.

Fiş, Radi. Bir Mutasavvıf, Bir Ahi Hümanisti, Celaleddin Rumi Mevlana. Yön Yayınları, İstanbul. 1990.

Forsyth, James. A History of the Peoples of Siberia, Cambridge: Cambridge University Press. 1994.

Fridman, Eva Jane Neumann. Sacred Geography: Shamanism in the Buddhist Republics of Russia, Ann Arbor: UMI. 1998.

Gener, Cihangir Ezoterik ve Batını Dinler Tarihi. Beyaz Yayınları, İstanbul. 2012.

Gölpınarlı, Abdülbaki. Yunus Emre. Varlık Yayınları, İstanbul. 1971.

Ergüven, Abdullah Rıza. Yunus Emre. Yaba Yayınları, Ankara. 1982.

Gömeç, Saadettin. Şamanizm ve Eski Türk Dini. Likya Kitap, Ankara. 2008.

Gömeç, Saadettin. Şamanizm, Şamanlığın Öğeleri. Okyanus Yayıncılık, İstanbul. 1996.

Gömeç, Saadettin. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 4 Yıl: 1998

Gumilev, Lev Nikolayaviç. Eski Türkler. Birleşik Yayıncılık, İstanbul. 1999.

Günay, Ü.-Güngör, H. Türk Din Tarihi. Laçın Yayınları, İstanbul. 1998.

Hamzayeva, M. Y., Türkmen Dilinin Tüshündirişli Sözlüğü. Aşgabat. Türkmenistan SSR İlimler Akademisi. 1962.

Harner, Michael. Şamanın Yolu Çeviren : Asena Atalay, İstanbul. 1999.

Holmberg, Uno. The Mythology of all Races, Boston, 1927.

Hutton, Ronald, The Triumph of the Mon. A History of Modern Witchcraft. Oxford University Press. 1999.

İbn Fadlan Seyahatnamesi. Hazırlayan : Ramazan Şeşen, İstanbul. 1971.

İnan, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu, 2000.

İnan, Abdülkadir. Şamanizm, Ankara. 1954.

Janhunen, Juha. Siberian shamanistic terminology. Memoires de la Societe finno-ougrienne, 1986.

Kalafat, Yaşar. (2006). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri Ebabel Yayınları, Ankara. 2006.

Kalafat, Yaşar. Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm. www.yasarkalafat.info

Kaşgari, M. Divana Lügatı't Türk. Ankara: T.T.K. Yayınları, Ankara. 1991.

Kenin-Lopsan, Mongush B. 1994, "Whereabouts of the Soul Among the Tuvans", In Shamanism in Tuva, ed. T. Budegechi, 17-37. Kızıl: Şamanizm Araştırmaları Bilimsel Merkezi.

Kırcı, E. Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnançlar. Folkloristik. Ankara. 1996.

Kitapçı, Zekeriya. Türklerin Müslüman Oluşu. www.turkoloji.cu.edu.tr

Kitapçı, Zekeriya. Yeni İslam Tarihi ve Türkler. Yedi Kubbe Yayınları. 2005.

Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 1984.

Liu Mau-Tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Selenge Yayınları, İstanbul. 2006.

Mangaltepe, İsmail. Bizans Kaynaklarında Türkler. Doğu Kütüphanesi. İstanbul. 2015.

Mannai-ool, Mongush 1994, "The Origins and Development of Tuvan Shamanism", In Shamanism in Tuva, ed. T. Budgegechi, 7-10. Kızıl: Şamanizm Araştırmaları Bilimsel Merkezi.

Mircea Eliade, İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Çev: Lale Arslan, c. 3, Kabalıcı yayınları, İstanbul. 2003.

Neumann, Fridmann, E.J. Tuva Şamanizmi. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. 2002.

Olson, James S. Tuvinian, An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires, 658-661. Westport, Conn.: Greenwood Press. 1994.

Ögel, Bahaeddin. Türk Kültürünün Gelişme Çağları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul. 1988.

Öger, Adem-Gönel, Tuğba. Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri. www.turkishstudies.net

Öztürk, Yaşar Nuri. Din ve Fıtrat. Yeni Boyut Yayınları, İstanbul. 1987.

Peerin, Michel. Şamanizm. İletişim Yayınları, İstanbul. 2001.

Potapov, Leonid P. The Tuvans, In The Peoples of Siberia, ed. M. G. Levin and L. Potapov. Chicago: The University of Chicago Press. 1964.

Potapov, L. P., Altay Şamanizmi, (Çeviren: Metin Ergun). Konya. Kömen Yayınları. 2012.

- Radloff, W. Sibirya'dan 2, Çev. Prof Dr. Ahmet Temür, İstanbul. 1994.
- Roux, J.P. Türklerin ve Moğolların Eski Dini. İşaret Yayınları, İstanbul. 1998.
- Salihov, Ahat. Türksoy, Sayı: 26, Şubat 2008.
- Samancıgil, Kemal. Bektaşilik Tarihi. Tecelli Matbaası, İstanbul. 1945.
- Sezgin, Abdülkadir. Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik. Sezgin Neşriyat. İstanbul 1991.
- Sunar, Cavit. Melamilik ve Bektaşilik. Ankara Üniv. İlahiyat Fak., Yay. Ankara. 1975.
- Şahin, Halil İbrahim. Türkmenistan'da Şamanlık Geleneğinin Günümüzde Yansımaları. Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2013 Yıl:1, Sayı:1
- Şener, Cemal. Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm. Ad Yayıncılık, İstanbul. 1997.
- Stewart, Julie., Moğol Şamanizminin Ana Hatları, <http://www.hermetics.org/samanizm.htm>
- Şeşen, Ramazan. İbn Fazlan Seyehatnamesi. Bedir Yayınları, İstanbul. 1995.
- Tanyu, Hikmet. İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara. 1980.
- Tanyu, Hikmet. Şamanlık veya Şamanizm. Türk Ansiklopedisi, C. 30, Ankara 1981.
- Tarih-i Taberi. Çeviren M. Faruk Görtünca. Sağlam Yayınları. 2007.
- Taş, İsmail. Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji. Kömen Yayınları, Konya. 2002. Tomaskova, Silvia, Warward Shamans. The Pre-history of an İdea. 2013.
- Tuna, Erhan. Şamanlık ve Oyunculuk, Okyanus Yayıncılık, İstanbul. 2000.

Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman. Dinler Tarihi. Ocak Yayınları, Ankara. 1993.

Türk Söylence Sözlüğü, Deniz Karakurt, Türkiye, 2011.

Vainshtein, Sevyan. Nomads of South Siberia: The Pastoral Economies of Tuva, Cambridge: Cambridge University Press. 1980.

Yörükhan, Yusuf Ziya . Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm Yayım. 2006.

Yörükhan, Yusuf Ziya. Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.1988.

Yuan-Ch’aopi-Shi. Moğolların Gizli Tarihi. Ankara. 1995.

Yuguşeva, Nadya, Altaylarda Şamanlık ve Anadolu Yansımaları, www.bilinmeyenturktarihi.com

Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, Çev: Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zelyut, Rıza. Öz Kaynaklarına Göre Alevilik. Yön Yayıncılık. İstanbul 1992.